

Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*

I. Baranya megye népének nemzetiségi megoszlása

Mielőtt Baranya megye néprajzi csoportjainak kérdésével foglalkoznánk, szükségesnek látszik rövid áttekintést nyújtani a megye népének nemzetiségi megoszlásáról is (1. térkép).¹

A megye lakossága a késő középkorban magyar, idegen elemek telepítéséről ez időből nincs tudomásunk; idegen nemzetiségekkel csak távoli szomszédságban élt, hiszen ekkor még a Drávántúl — részben a Szávaig — döntő hányada magyar lakosságú. A török hódoltság kezdetén készült adóösszeírások, az adózók neveit tartalmazó defterek tanúsága szerint a lakosság még tiszta magyar.² A török uralom idején délről megindult a törököknek behódolt délszláv népesség lassú, spontán betelepődése a megye területére, mely a török uralom végére már számottevő népelemmé emelkedett. Egy részük az oszmánok kivonulásával együtt eltávozott, ugyanakkor török töredékek itt maradását, illetve a magyarságba való beolvadását bizonyítják egyes helyi hagyományok. Mivel a magyar lakosság a török hódítások, majd az ún. felszabadító háborúk alatt óriási vérvesztést szenvedett, a törökök kiűzése után a délszláv betelepülés újra megindult,³ most már a császári kormányzat irányításával. Nagy tömeg talált otthonra Baranya megyében az 1690-ben betelepített Csernojevics pátriárka népéből is. A Rákóczi-szabadságharc küzdelmei, s ennek során a megyében élő délszlávok és magyarok egymás elleni harca a magyar népesség további számbeli megfogyatkozásához vezetett, de különösen a szerb lakosság fizetett nagy árat, a kurucoktól elszenvedett vérvesztést többé pótolni nem tudta. A szabadságharc bukása után megindult az elnéptelenedett területek

* ZENTAI János (1907–1973) 58 éves koráig a közigazgatásban dolgozott, de már az 1940-es évektől a Magyar Néprajzi Társaság tagja volt, számos néprajzkutató önzetelen gyűjtő-segítője a Dél-Dunántúlon. 1965-ben a pécsi Janus Pannonius Múzeum munkatársa lett, és itt széles körű tárgy- és adatgyűjtést végzett, melynek egyes részeit néprajzi folyóiratokban adta közre. A Magyar Néprajzi Atlasz és a Baranya Megyei Regionális Néprajzi Atlasz fáradhatatlan munkatársa volt nyugdíjazása után is. Sokévtizedes gondos gyűjtőmunkájának fő tárgya a baranyai magyar népcsoportok sajátos sorsa volt. Ez irányú eredményeinek első összefoglalója ez a tanulmány, mely 1973-ban elnyerte a Pécsi Akadémiai Bizottság pályadíját. Néprajzi irodalmunkban egyedülálló kísérlet arra, hogy egy többszáz községből álló táj teljes magyar lakosságának a néprajzi csoportok szerinti tagolódását próbálja kimutatni, figyelembe véve a községek közti társadalmi kapcsolatokat, az összeházasodást, az összetartozás-tudatot és a megkülönböztető kulturális vonásokat. A tanulmányt a megye földrajzi viszonyait és korai történetét tárgyaló bevezető, valamint a néprajzi csoportok kutatásának általános elvi kérdéseiről írt fejezet nélkül, szösz szerint, néhány kisebb stiláris igazítással adjuk közre. A szöveg sajtó alá rendezését ZENTAY Tünde végezte. *Szerk.*

¹ A térképek a Janus Pannonius Múzeum 1964-ben rendszeresített munkatérképe alapján készültek, melyen minden baranyai és valaha Baranyához tartozó község, valamint a megyével határos szomszéd helység szerepel. Fel van rajta tüntetve Baranya megye mai közigazgatási határa. A térképeken csupán pontokkal jelölt községek azonosítását a 13. térkép teszi lehetővé, ahol a községjelek mellé számok vannak írva, és a számok szerint megadjuk a községneveket.

² KÁLDY-NAGY Gyula 1960.; TABA István 1941. 5.

³ TABA István 1941. 49–62.

benépesítése. A XVIII. század első felében a megye területére nagyszámú német, horvát, szerb és magyar jobbágyot telepítettek.⁴ A császári kormányzat megerősödésével és az idegen népelemek telepítésével egyidejűleg megindult a protestáns lakosság türelmetlen rekatolizáló üldözése is. A reformátusság, különösen nagyobb tömbjeiben, még úgy ahogy állta a nagy nyomást, bár kisebb részben katolizált, sőt ki is vándorolt, — az unitarizmus azonban teljesen eltűnt. Az 1848/49-es szabadságharc Baranyának nagyobb vérvesztéseget, nemzetiségei arányában eltolódást nem okozott. Az első világháború után Baranya egy részét a trianoni béke az SHS királyságnak juttatta. Ezt megelőzően a megye nagy részére kiterjedő szerb megszállás alatt az ortodox és csak nagyon kis részben a katolikus vallású délszlávok a megszállók mellé álltak, javukra optáltak, a békekötés, illetve a szerb megszállás után át is települtek Jugoszláviába. A második világháború után a német lakosság nagy részét kitelepítették Németországba; helyükre a történeti Magyarország különböző részéből magyarság települt.

A nemzetiségi összetétel képe a fentiek következtében elég tarkán fest. Bár a magyarság megtartotta a megyében abszolút többségét, a török hódoltság megszűntétől a második világháborúig a több hullámban betelepült német ajkú népesség egyre inkább tért nyert magyarok és a délszlávok rovására. A megye lakosságának több mint egyharmadát kitevő német lakosság először, a XVIII. század elején Tolna megye határáról le a Drávaig, a megye keleti részén, egy széles sávot szállt meg nagy tömbökben.⁵ — Itt, az egykori Eszék — Buda-i hadiút mentén pusztult ki a magyarság legjobban. — Ezt a német tömböt itt-ott szakították csak meg délszláv foltok. — A német telepesek a XVIII. század elejétől megszállták a Hegyhát nagyobb felét is, az Észak-Mecsek vonalán át összekapcsolódva a keleti nagyobb tömbbel, mely a megye határán át Tolna megyében folytatódott. Másik irányban Baranya megye északnyugati sarkában, Somogy megyei német népességgel tartott fenn kapcsolatot. Későbbi beszivárgásaik, terjeszkedésük folytán az Ormánság, a Külső-Drávaszög, a Szigetvidék és Közép-Baranya egyes területeinek kivételével jelen voltak az egész megyében.

A délszlávok közül — a fentebb vázolt történelmi események, valamint csökkenőbb népszaporulatuk következtében — az ortodox vallású elem majdnem teljesen eltűnt a megye mai területéről, itt-ott parányi nyomokat hagyva csak. A katolikus délszlávok — sokácok, bosnyákok — Pécestől délkeletre alkotnak németek, magyarok által megmetszakitott nagyobb foltot és Mohács környékén, valamint a megye déli szélének néhány településén. A Dráva mentén, attól felfelé hatolva horvátok települtek meg néhány faluban. A néprajzi kép teljességéhez tartoznak még a cigányok. Észrevétlenül családokként szivárogtak be, települtek meg szétszórtan az egész megyében a többi nemzetiség közé. Magas népszaporulatuknál fogva ma a legjobban terjeszkedő népelem az egész megyében.

A második világháború után egészen új kép alakult ki a német lakosság nagy részének kitelepítése, helyükre magyarság betelepítése következtében. Minthogy ezek a telepítések a néprajzi csoportok hagyományos arculatának kialakítására nem voltak hatással, velük tovább nem is foglalkozunk.

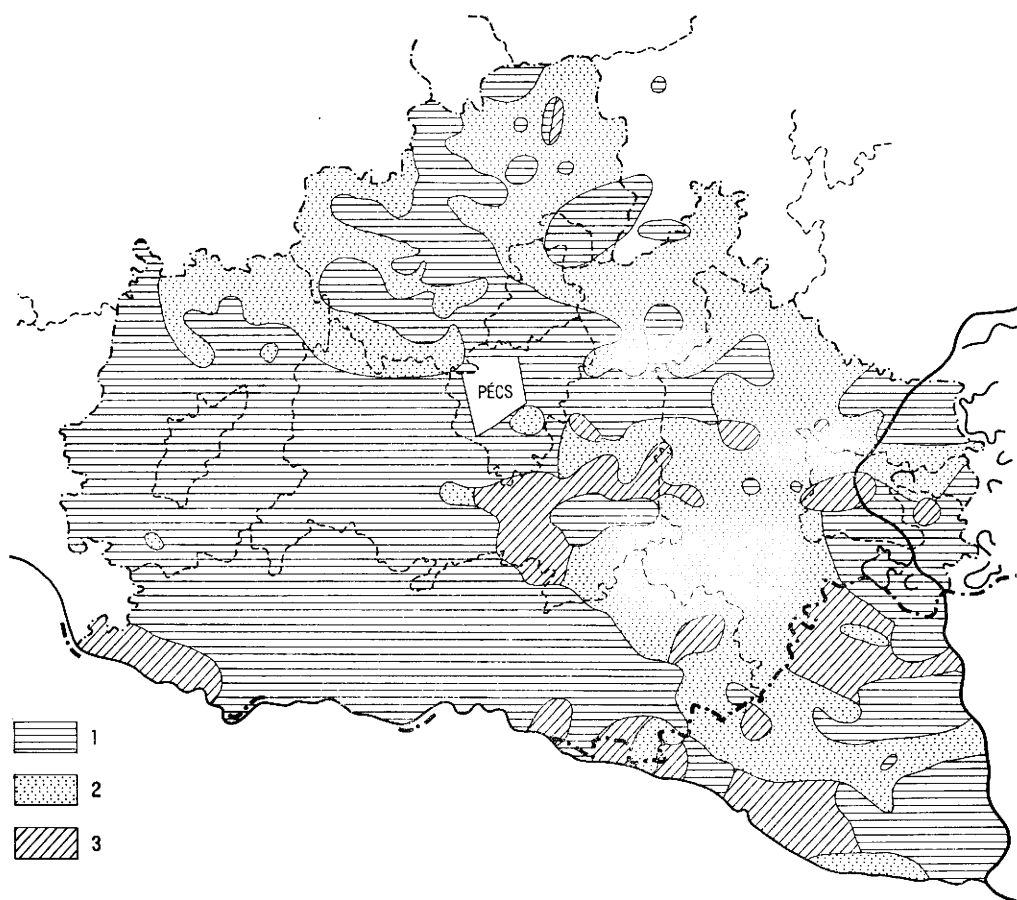
II. A néprajzi csoportok kutatásának múltja Baranya megyében

A néprajzi csoportok vizsgálata terén Baranya megye az országosnál valamivel kedvezőbb helyzetben van. Már BAKSAY Sándor tett kísérletet a megye néprajzi megoszlásának felvázolására, majd VÁRADY Ferenc a millennium évében megjelent munkájának néprajzot tárgyaló részében. Bár néprajzi csoportokat nem sorol fel, ír külön Ormánságról, Hegyhátról és a „Duna vidéké”-ről; különösen ez utóbbit elég tévesen határozza meg.⁶ A megye magyarságának ismertetésénél viszont helyesen veszi észre egyes esetekben az egy csoportbelieknek egymáshoz való tartozását, — pl. Zengővárkonynak Moháccsal, Kopács környékének Siklós vidékével, vagy Dencsháza és Becefa vidékének (tehát tulajdonképpen a szigetvidékieknek) a Somogy megyeiekkel (belső-somogyiakkal) való egyezését.

⁴ FELHŐ Ibolya 1970. 67.; TABA István 1941. 42–62.

⁵ TABA István 1941. 49–62.

⁶ VÁRADY Ferenc 1896. I. 109.

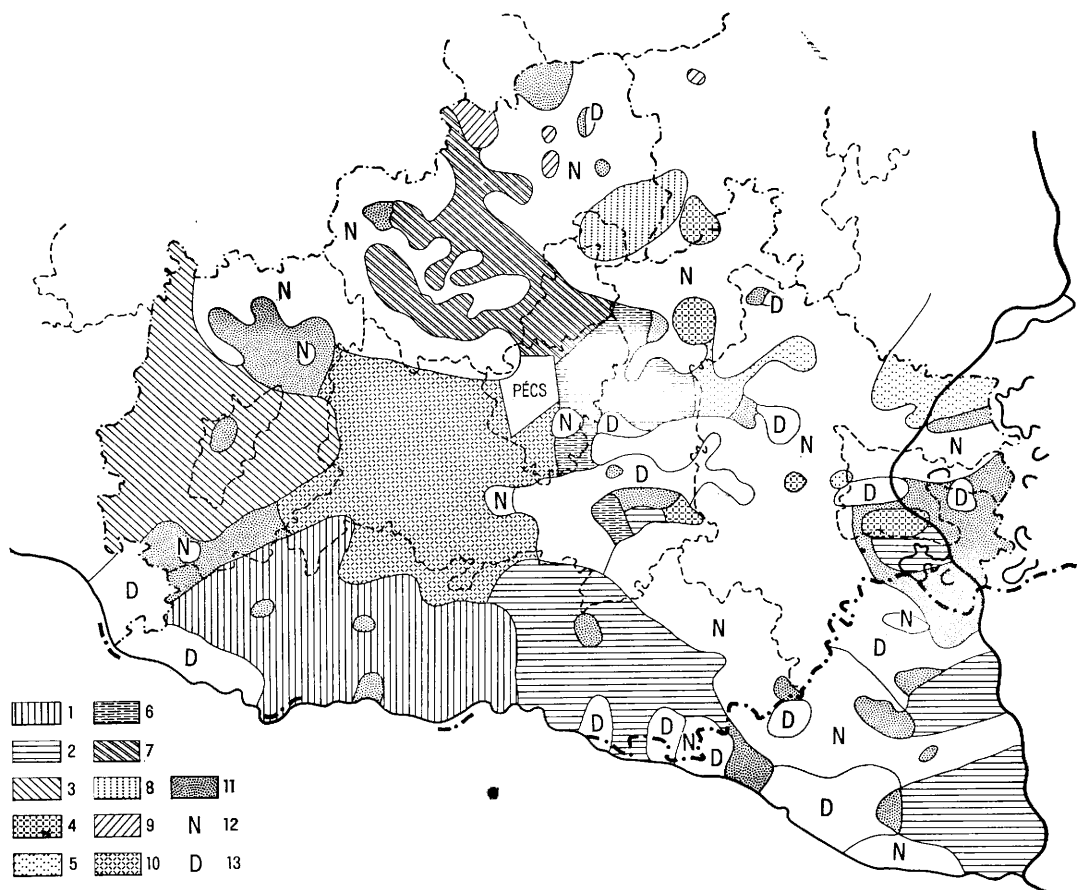
1. térkép. Baranya megye népességének nemzetiségi megoszlása
1940 előtt. Jelmagyarázat: 1 = magyar, 2 = német, 3 = délszláv

A KOLTA János szerkesztésében megjelent összefoglaló műben KODOLÁNYI János⁷ közöl terepszemlét a megye néprajzáról. Alkalmaz bizonyos tagolást, de ez inkább tájjellegű, mintsem néprajzi csoportok szerinti beosztás. Így egy-egy földrajzi egység néha két, sőt három néprajzi csoportot is magába foglal, a közbeékelődött nemzetiségekkel együtt. KOGUTOWICZ Károly művében⁸ általában földrajzi területeket, ezek körül is inkább a nagyobb egységeket ismerteti. Baranyát érintőleg Ormánságot tárgyalja részletesen; ezt körül is határolja, eléggé önkényesen. Bogdásától Beremendig ide sorolja a Dráva-sík falvait, belevéve néhány délszláv községet is. Az Ormánságon kívüli külső-drávaszögi részt Ormányalja névvel jelöli. A Belső-Drávaszög nála Alvidék.⁹ Az imént említett mű nem néprajzi célzattal készült, de mivel erre a területre is gyakran elkalandozik, csoportmeghatározásai elősegítik a zavart, ami e

⁷ KODOLÁNYI János 1958. 133–155.

⁸ KOGUTOWICZ Károly 1936. II. 21–40., 101–146.

⁹ KOGUTOWICZ Károly 1936. II. 22–23., 25., 34–35.

2. térkép. Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. Jelmagyarázat: 1 = ormánsági, 2 = drávaszögi, 3 = szigetvidéki, 4 = sárközi, 5 = geresdháti, 6 = kelet-mecsekalji, 7 = hegyháti, 8 = völgyeségi, 9 = baranyazugi, 10 = közép-baranyai, 11 = egyéb, vegyes. N = német, D = délszláv

téren amúgy is megvolt. (A tiszta kép kialakítását az is nehezíti, hogy nincs a megye földrajzi meghatározását tükröző egységes szakterminológiánk.)

Baranya megye néprajzi csoportjai közül az ormánsági az, amellyel külön is sokat foglalkoztak. A már felsoroltakon kívül: KISS Géza,¹⁰ HIDVÉGI János,¹¹ TOMANÓCZY Jolán,¹² LUKÁCSY Imre,¹³ JEREMIÁS Sámuel,¹⁴ HÓKE Lajos,¹⁵ SZABÓ Elemér József,¹⁶ ZENTAI János.¹⁷ Ahányan vizsgálták e néprajzi csoport kiterjedését, szinte annyiféle eredmény született. (Erről később még részletesen szölok.) Az Ormánságon kívül a Drávaszög az a terület, illetve

¹⁰ KISS Géza 1937.

¹¹ HIDVÉGI János é. n.

¹² TOMANÓCZY Jolán 1943.

¹³ LUKÁCSY Imre é. n.

¹⁴ JEREMIÁS Sámuel 1828.

¹⁵ HÓKE Lajos 1872.

¹⁶ SZABÓ Elemér József 1937.

¹⁷ ZENTAI János 1966. 77–128.; 1971. 199–206.

néprajzi csoport, amelynek alapos jellemzése elkészült GÖNYEY Sándor által.¹⁸ Baranya többi magyarlakta része alig képezte kutatás tárgyát. Hegyhátat KULCSÁR József ismertette,¹⁹ de beszámolt itt máshová tartozó községekről is. Az ezeken kívüliekről itt-ott éppen csak megemlékeztek, minden közelebbi meghatározás nélkül, gyakran pontatlan elnevezésekkel: Berkesd vidéke, Bogád környéke, Duna melléke stb.

Baranya megye magyar népessége jóval több néprajzi csoportból tevődik össze, mint amennyiről eddig tudtunk. (Itt kizárólag csak a magyar néprajzi csoportokkal foglalkozom, a következőkben — ha nemzetiséget külön nem nevezem meg — mindig magyarokról beszélek.) A Magyarság Néprajzában VISKI Károly a Dunántúlon tizenkét néprajzi csoportot sorol fel,²⁰ közöttük a már nem szorosan e területhez tartozó csallóközit és a drávántúli (szlavóniai) magyar szigetet is. Ha e kettőt levonjuk, a szűkebb Dunántúlra marad tíz, — kutatásaink alapján ma csak Baranyán belül tíz néprajzi csoportot tudunk kimutatni! (Lásd a 2. térképet). Ezek között vannak kevésbé feltűnő és eddig ismeretlen csoportok.

III. A néprajzi csoportok megkülönböztető ismertető jegyei, elhatárolásának kritériumai

A Baranya megyei magyar néprajzi csoportok elhatárolásában a következő megkülönböztető jegyeket, tényezőket vettem alapul:

1. Tárgyi megkülönböztető jegyek.
2. Népszokásbeli eltérések.
3. Vallási elkülönülés.
4. Nyelvi jelenségek.
5. A közösség tudata: önmaga hovatarozásának megítélése, véleménye az idegenek tartott közösségekről.
6. A házassági kapcsolatok kiterjedési köre.
7. Új műveltségi elemek terjedésének útja, sebessége.
8. Történeti, származási földrajzi tényezők. — Ez utóbbiak a néprajzi csoportok kialakulásának szempontjából jelentős tényezők, azonban nem néprajzi módszerekkel közelíthetők meg.

Ezek után sorra elemezzük közelebbről az egyes ismérveket. Bár ezeknek nagy része általánosan alkalmazható a néprajzi csoportok elhatárolására, mégis elsősorban baranyai viszonyokon alapulnak.

1. Tárgyi megkülönböztető jegyek

Elsőként a legszembevetőbbet, a *népviseletet* említem. Ennél a pontnál egy kicsit tovább kell időzni, alaposabban megindokolni. A szakemberek nagy része elveti a népviseletet, mint néprajzi csoportot meghatározó kritériumot, vagy erős kételkedéssel fogadja annak jelentőségét. Úgymond, ez nem állandó képlet, erősen változó. További érvelések: az a színes népvisélet, amit ma ismerünk — pl. matyó, sárközi, kalotaszegi stb. — csak a múlt század

¹⁸ GÖNYEY Sándor 1942. 38–64.

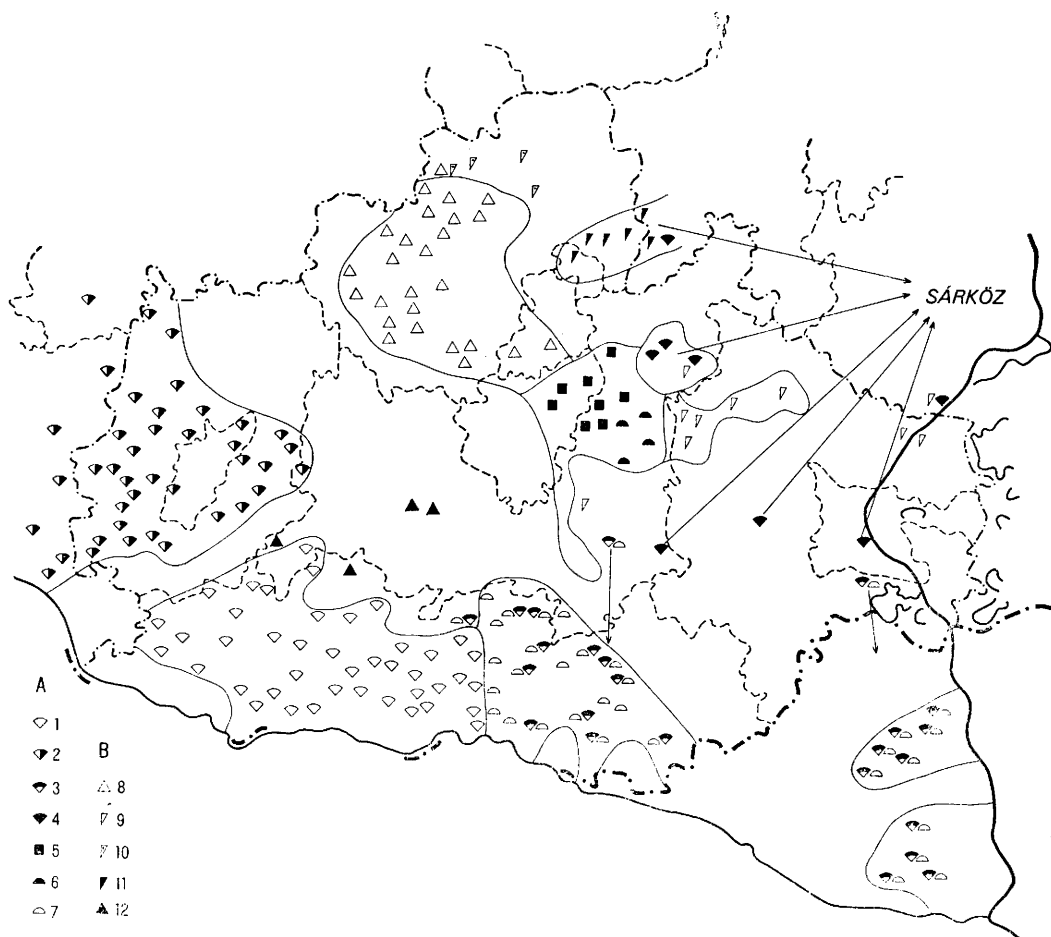
¹⁹ KULCSÁR József 1896. 219–269.

²⁰ VISKI Károly 1933. 30–31.

második felében alakult ilyenéné, a gazdasági fellendülés, gyári anyagok megjelenése, bizonyos mérvű polgári ízlés hatására. Ami igaz, de csak bizonyos mértékig. Mert jogosan felvethetjük a kérdést: mi lehet az oka annak, hogy ennyire különféle módon fejlődött, sokféle változatot eredményezett? Figyelembe kell venni, hogy az egyszerűbb, sok darabból álló ruházatnak is számtalan viselési, készítési módja, formavariációja van, amit mindig az adott közösség hagyománya határoz meg. Az egymástól eltérő néprajzi jellegű csoportok viselete is mindenkor különbségeket mutat, az esetleges — érintkezési területeken előforduló — kölcsönzések mellett is. A kölcsönzések a viseletnek csak részleteit érinthetik, soha nem jelentik teljes adaptációját. Mindenütt találhatók olyan jellegzetes ruhadarabok, amelyek egyik közösséget elhatárolják a szomszédostól. A népviseletet mindenképpen el kell fogadnunk — nem az eltérések indokának —, hanem a néprajzi hovatartozás egyik tárgyi megnyilvánulásának. A közösséghez, csoporthoz való tartozásnak külsőségeiben való hangsúlyozásának igen nagy történelmi múltja van, nem vonható ki ebből a ruházat, a népviselet sem.

Ezek után vizsgáljuk meg Baranya megye néprajzi csoportjainak viseletbeli eltéréseit. A *sárközi* egyike a magyarság legismertebb csoportjainak. Előre bocsátva meg kell itt jegyezni, hogy eddig a néprajzkutatók nagy része Sárközon általában csak azt az öt — sőt néha csak négy — községet értette, melyek a földrajzi értelemben vett Sárközben fekszenek (Ócsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék, illetve Bata reformátussága). Néha hozzászámítják a Duna másik partján levő Szeremlét és Érsekcsanádot. Vajmi keveset hallunk azonban a Baranyában élő sárközi jellegű lakosságról. (Az egyes néprajzi csoportok ismertetésénél ezt majd bővebben tárgyalom.) Még a népviselettel foglalkozók is inkább csak a zengővárkonyiakról, mohácsiakról emlékeznek meg. Pedig rajtuk kívül még ide tartozik Pécsvárad, Nagypall, Babarc és a legdélebbre Baranya közép vonalában Belvárd. E községek lakossága sárközi viseletben járt a közelmúltig. Hogy került ide e községek lakossága, honnan vette viseletét? A szakemberek egy része már régebben észrevette a földrajzi Sárköz és az említett községek lakossága közötti viseletbeli — és más egyezések —, a rokoni, házassági kapcsolatok meglétét. Felvetődött a közös eredet gondolata, s ennek két változata. Egyik elmélet szerint az utóbbi baranyai falvak lakossága a török hódoltság megszűnte utáni újratelepülések idején Sárközből rajzott ki. A másik vélemény szerint őslakosok e területen. (Ez utóbbi a valószínűbb, amit később magam is bizonyítani fogok.)

Vizsgáljuk meg mindkét lehetőséget a népviselet tükrében. Ha Sárközből települtek volna át, annak legkésőbb a XVIII. század első felében kellett megtörténnie. A ma ismert sárközi népviselet, különösen a díszes, színes, tetszetős a XIX. század második felében alakult ki. A két időpont között (feltételezett idetelepülésüktől) másfél évszázad telt el. Mégis, az egymástól elég távoli, más népelemekkel egymástól elválasztott két csoportnál hasonló, szinte egyező a viselet. Nézzük a másik elképzelést! Ha a baranyai falvakban élő sárköziek „őslakók” e területen, a tolnai sárköziektől való elszakadásuk — a közéjük települt idegen elemek által — még régebben történt, mint az előbbi lehetőség szerint, ugyanakkor egyező a viseletük. Mindkét esetben tehát azt látjuk, hogy a sárközi falvak viseletének hasonló fejlődése is bizonyíték a tolnai Sárközzel való eleven kapcsolat mellett, s egyben tárgyi kifejezője annak, hogy a részekre szakadt közösségben tovább él az együvé tartozás tudata.

3. térkép. Az asszonyok fejviseletének változatai. Jelmagyarázat: A = FŐKÖTŐK: 1 = ormánsági, 2 = szigetvidéki, 3 = drávaszögi buga, 4 = sárközi, 5 = mecseki szögletes, 6 = mecseki lapos, 7 = magyar fejkötő. B = FEJKENDŐK: 8 = hátra kötve, egész fejre, 9 = hátra kötve, félfejre, merevítő nélkül, 10 = hátra kötve, félfejre, kis méretű merevítővel, 11 = hátra kötve, félfejre, nagy méretű merevítővel, 12 = előre kötve

Ezt bizonyítja következő példánk is. A sárközi csoportnak egyik legdélibb, a többitől legtávolabb eső községe *Belvárd*. Közvetlen szomszédságában találjuk *Magyarpeterdet*. Csak e két református község magyarsága él szigetként itt az idegen környezetben. Magyarpeterd népviselete a messzebbi sárköziekével egyezik. Ugyanez a helyzet *Mohács* és a szorosan mellette levő *Kölked* esetében is; Mohács református magyar lakosságának viselete sárközi, Kölkedé viszont a távolabbi drávaszögivel rokon. A két-két egymás melletti elszigetelt község népviselete miért nem egyforma?

Vegyünk egy harmadik példát is. A baranyai községek köztudomásúan kis létszámúak. Eredetileg a magyar falvak lakossága vallásilag általában

egységes, a felekezetek nem keveredtek egy falun belül. Van egy egészen kicsi falu, Kacsóta, ahol két néprajzi csoport találkozik: nagyobbik fele a közép-baranyaiakhoz, kisebbik a szigetvidékiekhez tartozik. Mi az oka annak, hogy az erős kisebbségben levő rész nem a nagyobb, tekintélyesebb csoporthoz tartozók viseletét hordja, hanem a más községiekét? Nézzünk végül még egy példát! A drávaszögi néprajzi csoport a századforduló táján elhagyta régi népviseletét, így művészi hímzésű főkötőjét is. Helyette elterjedt egy erősen polgáris beütésű, városias ízlésű fejviselet, a „magyar fejkötő”. Úgy mint az első, ez utóbbi is csak pontosan a néprajzi csoport határán belül terjedt el, a más csoporthoz tartozó szomszéd falvak asszonyai nem vették át ezt a „divatos” formát.

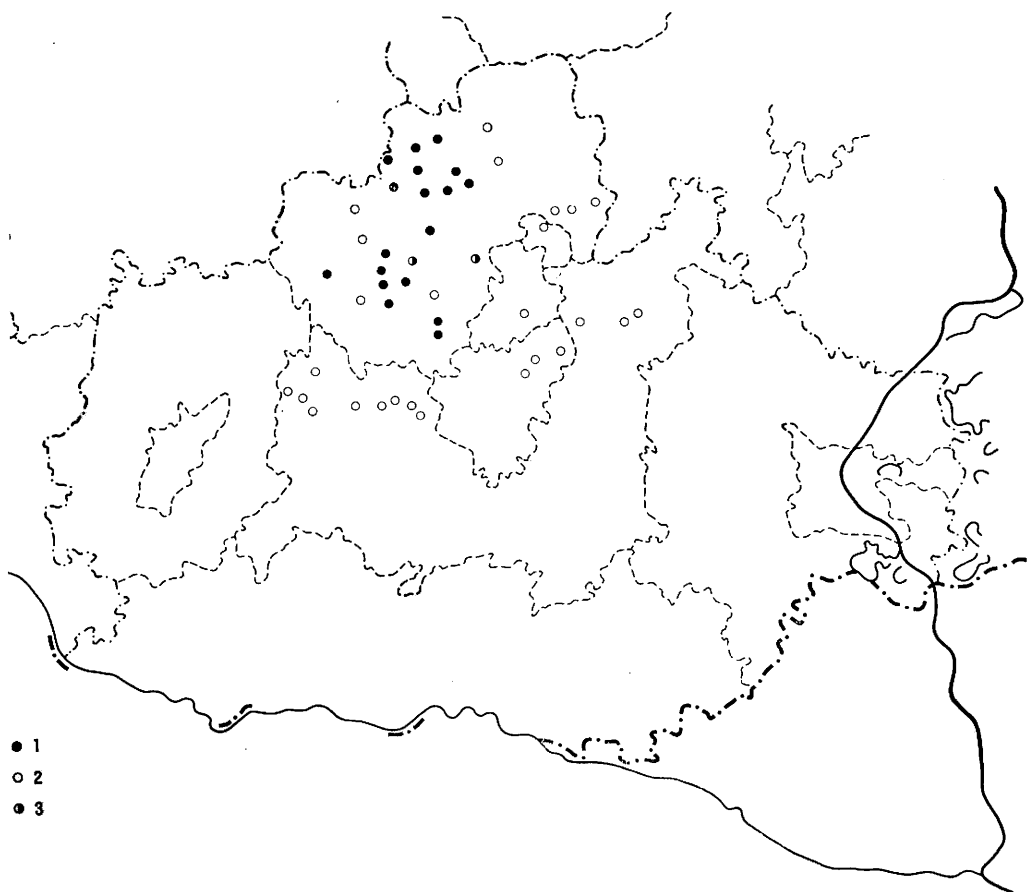
Mindezekre nem találok más magyarázatot, mint az együvé tartozás tudatát, és annak kifelé való bizonyítását a viselettel. Tehát: változik a viselet, de egy-egy néprajzi csoporton belül mindig egyezően; legalábbis így volt, amíg a hagyománynak nagyobb ereje volt. Mikor a felülről jött „divatlap-viselet” vált úrrá, megszűnt ez az elkülönülés, — bár az egyes csoportoknál lévő különbségek még sokáig nyomot hagytak a legdivatosabb viseleten is. Szinte a népviselet megszűntével egy időben homályosult el a néprajzi csoportok elkülönülése is.

Tehát a népviseletet, ezen belül pedig elsősorban a női fejviseletet el lehet, el kell fogadni meghatározó jegynek. (KODOLÁNYI János tovább elemzve, kisebb részekre bontva szintén felhasználta.²¹) Ezt még alátámasztja az a tény is, hogy más jegyek is pontosan azokat a határokat mutatják, mint a népviselet.

Ezután térjünk át az elhatárolás többi kritériumának ismertetésére. A tárgyi jegyek közül csak azokat sorolom fel, amelyek baranyai viszonylatban jelentősek, illetve amelyeket alkalmazhattam. *Táplálkozás* terén találkoztunk olyan ételféleségekkel, melyek — ha nem is annyira mint a népviselet — egy-egy néprajzi csoport jellegzetességei lehetnek. Így a „főttpercec”, egyik elkészítési módjában, ormánsági specialitás. Ormánságban, főként a nyugati részén, a múltban egyik legkedveltebb ünnepi sütemény volt. A megyében másutt nem ismerik. A *fehérhurka* szintén ormánsági jellegzetesség. Bár rajta kívül több helyen előfordul, — leginkább reformátusok körében, ezért „kálomista hurkának” is nevezik —, de sehol sem olyan általános, mint az Ormánságban (még napjainkban is). A fehérhurka elszigetelten megvolt Baranya középtáján, az egyik katolikus — a kelet-mecsekalji — néprajzi csoportnál is. Itt azonban kizárólag kaporral fűszereztek, míg Ormánságban kaprot hurkába nem használtak. A *liszteshurka* csak a szigetvidéki néprajzi csoportnál ismeretes, — ha nem is annyira általános, mint az Ormánságban a fehérhurka —, igen gyakori. A *tüdőskolbász* Ormánságon kívül szinte ismeretlen (ott sem általános). A *laska* nagypénteki böjti eledel. Csak a katolikus hegyhátiaknál fordul elő. A *bubota* kenyértésztából sült, tartósított tésztaféleség, kizárólag a szigetvidékieknél általános.

Bár a *gazdálkodás jelenségei* általában kevésbé differenciáltak — inkább csak nagyobb területek viszonylatában mérhetően —, egyes munkamódok, eszközök mégis lehetnek csoportmeghatározó érvényűek. Így a kenderfeldolgozás egyik munkarészlete, a *rostnak taposással való puhítása* Baranyában kizárólag a hegyhátiaknál volt szokás. Sőt itt már társas munkával kapcsol-

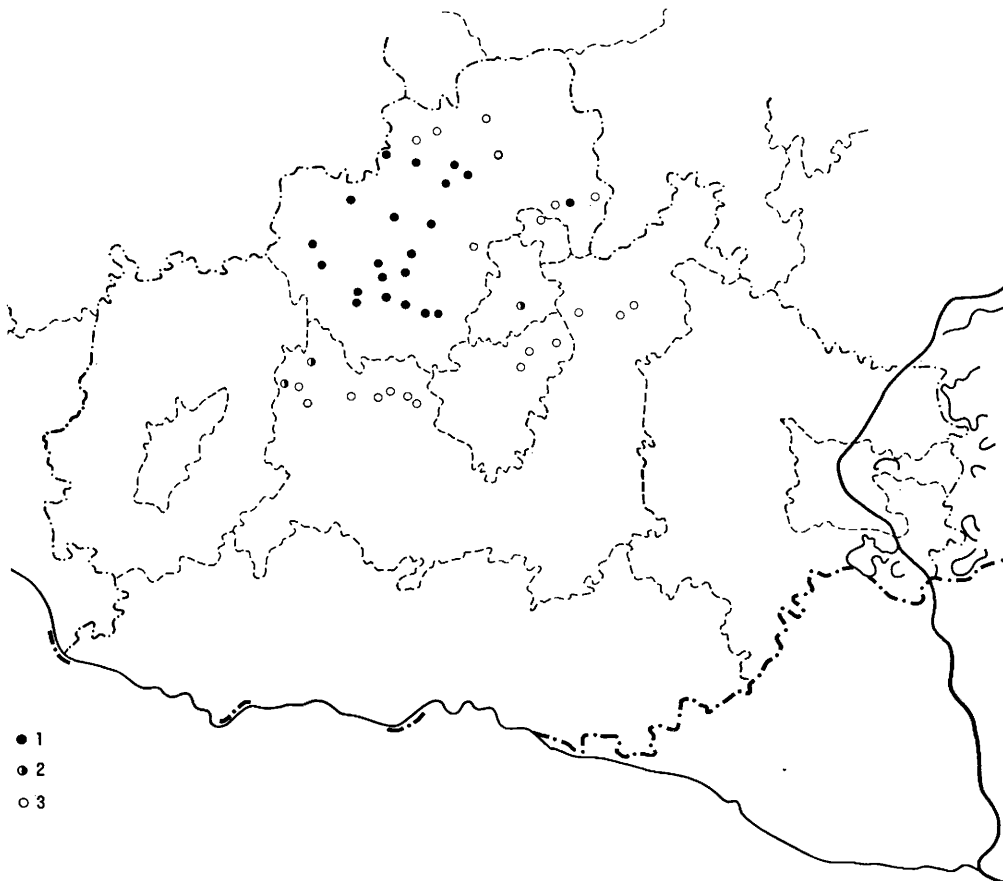
²¹ KODOLÁNYI János 1958a. 10—14.

4. térkép. A regölés szokásának elterjedési térképe. Jelmagyarázat: 1 = regöltek, 2 = szomszédos községek, ahol nem regöltek, 3 = más falvakból jöttek regösök

latos népszokássá vált. Még az építkezésben is található néprajzi csoportjegy. Az Ormánságban például a vályog- és vertfalú házakon általános volt az utcára nyíló, díszesen faragott tornácajtó. Ez a jelenség a Drávaszög felé átmegy a határon, észak felé megtalálható még a közép-baranyai néprajzi csoport területén, a szomszédos Hegyszentmártonban van még egy-két egyszerűbb változata, ezen túl megszűnik. Vagy a Dráva mentén régen általános, lényegében azonos típusú talpas-vázás lakóházak esetében is mutatkozik eltérés. Az ormánsági talpasházak utcai oromfalát legtöbbször tapasztották és meszelték (a szegényebbek szabadon hagyták a vesszőfonást), ugyanakkor a Sziget-vidéken a deszkaoromzat volt általános.

A népi szőttesekben is van tájjelleg, változatosság, ami más-más csoportra jellemző. Díszítő elemeiben a szőttes — azonos technológiája következtében — kevésbé változatos a hímzésnél. Színezésében, különösen az ormánsági, sárközi, közép-baranyai szőttesekben erősen kidomborodik a csoport-sajátosság. Az ormánságiak eredetileg kizárólag pirossal díszítették a fehér alapot; a sárköziek az előző két színhez még feketét keverték, a közép-baranyaiaké több-

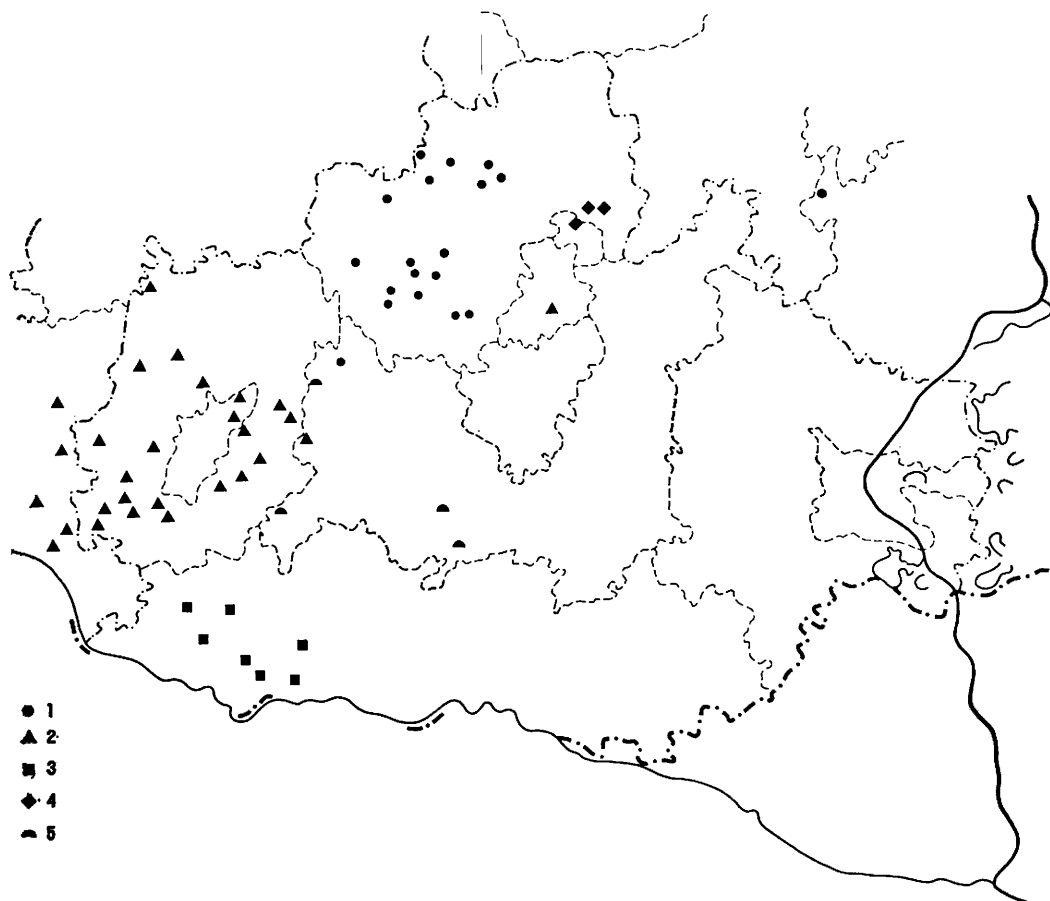

5. térkép. A szentjánostűzgyújtás szokásának elterjedési térképe. Jelmagyarázat: 1 = a szokás ismert, 2 = a szokás módosult formában ismert, 3 = nem gyakorolták a szokást

színű. A sárközi szőtteseken a három szín alkalmazása annyira törvényszerű, hogy még a feketével szőtt gyászterítőkön, halottas lepedőkön is van egy kis piros szedés. A pirosnak a feketébe vegyítése a szomszédos kelet-mecsekalji csoportnál teljesen ismeretlen, pedig a gyászt jelképező fekete díszítésű szőttes itt nagyon gyakori volt.

2. Népszokásbeli megkülönböztető jegyek

A szellemi kultúra alkotó elemei közül elsősorban a *népszokások* jöhetnek szóba, illetve ezek egyes fajtái. Így például a lakodalmi szokások: lakodalmi tisztségek, ezek személye, szerepe, jelvénye. Nagyon jelentős ebből a szempontból az itt *regőzésnek* nevezett *regölés* szokása. Baranyában teljességében csak a hegyhátiaknál volt meg, bár nyomaival másutt is találkozunk, de csak jelentéktelen töredékekben. Ugyancsak ennek a csoportnak a hagyományában találjuk meg a *szentjánostűzet*. Az újtűzgyújtást, mint *szentantaltűzet* szigorúan csak a hegyháti határon belül ismerték, illetve gyakorolták. A regölés csak

6. térkép. A mátkázás szokásának és változatainak elterjedési térképe. Jelmagyarázat: 1 = komafa cseréjével, 2 = mátkatál-vitellel, 3 = tojáscserevel, 4 = egyszerű ajánl-
dékozással, 5 = meghatározott emléktárgy cseréjével

észak felé lépte túl a csoporthatárt, ott két községben ismerték csökevényesebben. A szentjánostűz dél felé volt ismert, a hegyhátiakon kívül egy-két községben, módosulva, a hegyhátihoz viszonyítva eltorzultan. Elhatároló jelentőségű a mátkázás szokása is. Hegyháton a szentjánostűzzel kapcsolatban, meggyből, cseresznyéből font *koma* vagy *komafa* cseréjével történt a mátkázás, ez a forma a megyében egyebütt ismeretlen. A mátkatál küldése csak a szigetvidékieknél volt meg teljességében. A mátkázás Ormánságban hímes tojás cseréléssel történt.

A lányok szőlő őrzése ormánsági gyakorlat volt. Az ormánsági falvak sík határában egykor nem volt szőlő, az ormánságiak szőlői a viszlai és azzal szomszédos hegyeken voltak. A lányok a távolabbi falvakból is kijártak szőlőt őrizni. A Külső-Drávaszögben levő terehegyi, harkányi hegyen is voltak ormánsági szőlők, tehát ormánsági területen kívül; ide a helybeli, valamint a többi külső-drávaszögi falvak lányai nem jártak szőlőt őrizni, de az ormánságiak igen, még távolabbról is.

Kelet-Ormánságban a meghalt menyecske *főkötőjét a fejfára szögezték*, a közvetlen szomszédos külső-drávaszögieknél ez a szokás teljesen ismeretlen.

Regöltek a következő községekben (a 4. térkép adatai): Jágónak (12), Kaposszekcső (13), Csikóstóttós (14), Meződ (31), Vásárosdombó (32), Tarrós (33), Varga (36), Gerényes (37), Tékes (38), Ág (39), Bakóca (66), Godisa (70), Szabina (71), Bodolyabér (74), Karácodfa (104), Husztót (107), Mecsekrákos (112), Bános (114). Más faluból jöttek regölők a következő községekbe: Oroszló (73), Mecsekpölöske (79).

A szentjánostűzgyújtást ismerték az alábbi falukban (az 5. térkép adatai): Jágónak (12), Vásárosdombó (32), Baranyajenő (28), Sásd (30), Varga (36), Gerényes (37), Tékes (38), Ág (39), Vékény (46), Tormás (65), Bakóca (66), Szatina (71), Kishajmás (72), Oroszló (73), Bodolyabér (74), Szentkatalin (103), Karácodfa (104), Husztót (107), Kovács-szenája (108), Mecsekszakál (111), Bános (114). Módosult formában ismerték: Budafa (116), Dinnyeberki (147), Bükkösd (149) lakói.

A mátkálás egyes változatainak elterjedése (a 6. térkép adatai). Komafa cseréje: Jágónak (12), Baranyajenő (28), Meződ (31), Vásárosdombó (32), Gerényes (37), Tékes (38), Ág (39), Bakóca (66), Szatina (71), Kishajmás (77), Oroszló (73), Bodolyabér (74), Szentkatalin (103), Karácodfa (104), Husztót (107), Mecsekszakál (111), Bános (114), Bükkösd (149). Mátkátál-vitel: Vásárosbéc (60), Budafa (116), Kálmáncsa (133), Somogyhatvan (135), Somogyviszló (136), Csertő (141), Zsibót (143), Becefa (144), Nyugotszent-erzsebet (145), Nagyváty (146), Istvándi (183), Kisdobsza (184), Pettend (186), Molvány (189), Dencsháza (192), Botykapeterd (193), Rózsafa (195), Katádfa (196), Kacsóta (199), Darány (231), Kastélyosdombó (232), Drávagárdony (233), Zádor (234), Szörény (235), Gyöngyösmellék (236), Kétújfalu (237), Várad (239), Bűrüs (240). Tojáscsere: Bogdása (288), Sellye (291), Drávaiványi (331), Sósvertike (332), Zaláta (333), Piskó (335), Lúzsok (336). Egyszerű ajándékozás: Kárász (43), Magyaregregy (44), Vékény (46). Meghatározott emléktárgy cseréje: Dinnyeberki (147), Sumony (243), Görcsöny (253), Ocsárd (256).

3. Vallási elkülönülés

A társadalmi természetű etnikus meghatározó jegyek közül egyik leg-erősebb a *vallás*. Baranyában, ahol katolikus és református magyar lakosság élt egymás mellett, a vallási eltérés mindig feltétlenül más néprajzi csoportot is jelentett. (Vö. a 7. és 9. térképpel.)

4. Nyelvi jelenségek

Ide sorolhatjuk a *családneveket* is. Némelyik néprajzi csoportot olyan családnevek is jellemzik, amelyek másutt alig, vagy egyáltalában nem fordulnak elő. Jellegetes ormánsági családnevek: a Bonyár, Böbék, Büte, Csöme, Hadar, Ledő, Pancsó, Punak, Szata stb. Ezekkel a nevekkal a szomszédos, más néprajzi csoportokhoz tartozó falvak egyházi anyakönyveiben még a XX. század elején sem találkoztunk. (Személynév vizsgálattal keveset foglalkoztunk, kutatásra vár ez is.)

A rokonsági fok megnevezései: például az ormánsági *zángyi*, *gyángyi* megszólítás helyett a szomszédos szigetvidékieknél (és másutt is) az *ángyi* megjelölés használják. Az ormánsági *bácsám*, a szomszédos Külső-Drávaszögben — mint egyebütt általában — bátyám. Ormánságban az egyik rokonsági fok a *kisnéne*. A nagynéne, tehát a szülő nővére példájára, kisenénének nevezik a szülő unokanővérét és annak a szülő gyermekénél idősebb leányát.

A különféle tárgyak, jelenségek helyi elnevezései közül itt említem meg a gyermekágyas anyának a komaasszony (komaasszonyok) által vitt étel-ajándék megnevezését. Ennek neve a kelet-mecsekalji és a geresdháti csopor-

toknál *kerülő*, másutt mindenhol *paszit* vagy ennek a szónak a változata: *paszita*, *poszita* etc.

Általában elmondhatjuk, hogy különbség van az egyes csoportok tájnyelve közt mind hangtani, mind a szókészlet, szóhasználat szempontjából.

5. A közösség tagjainak felfogása hovatartozásukról

- a) Az együvé tartozás tudatának megnyilvánulásai
- b) Saját közösségük elhatárolása a más jellegű csoportoktól

a) Az *együvé tartozása tudata* természetesen nem jelenti azt, hogy a csoport tagjai öntudatosan vallják, hogy milyen névvel jelölt néprajzi csoportba tartoznak. Kérdőzködésünkre nem azt a választ kapjuk, hogy valaki ormánságinak vagy hegyhátinak mondja magát. Ma már ugyan az ismertebb csoportok esetében ez is előfordul. De arról feltétlenül megbízható információkat kapunk, hogy az egyik falu lakói együvé tartozónak érzik magukat a szomszéd falusiakkal, esetleg a második, harmadik községbeliekkel is hasonlóan tudják magukat. Határozottan kijelentik az idegennek tartott falu lakóiról, hogy „azok nem a mi fajtánk”. Rá is tudnak mutatni a különbözőségekre, megnevezik az elkülönítő jegyeket. Nekik is szinte legelsősorban a viselet különbözősége tűnik fel. „Mink szoknyásak vagyunk, azok meg biklások” — mondják a drávaszögiek az ormánságiakkal összehasonlítva magukat. „Azok butykára kötik a fejüket, nem *féfejre* (félfejre), mind mink” — különböztetik meg magukat a baranyazugiak a hegyhátiaiktól. „Azok szélesebb szoknyába járnak, nincs is fékötőjük” — kelet-mecsekaljiak mondják a geresdhátiaikról. Mindez csak néhány példa abból a sok megkülönböztető jegyből, amit számon tartanak. (Vö. ANDRÁSFALVY Bertalan hasonló felfogásával.²²)

b) Igen fontos tényező a közösségi tudat kifelé ható megnyilvánulása, amikor egy vagy több idegen csoportban alakul ki vélemény a kérdéses csoportról, elhatárolva azt. Egy *néprajzi csoportról* az idegenek által *alkotott külső vélemény* legtöbbször lenéző, kicsinylő, aláértékelő jellegű. Aikre vonatkoztatják, nem is nagyon tudnak róla, vagy ha igen — mivel megvédező, sérelmes rájuk — nem vállalják, nem is akarnak tudni róla. Pl. a külső-drávaszögiek az ormánságiakat következetesen *pupák*oknak nevezik, a geresdhátiaik a kelet-mecsekaljiakat *tahók*nak. Ezek az elnevezések itt általánosak, pontos elhatárolók. A *pupák* falucsúfoló nevet, — a kelet-ormánságiak az Ormánságon belüli szomszéd falusiakra is alkalmazzák, de csak a külső-drávaszögi határig terjedően. Az Ormánságon kívüli falvak lakói nem csúfolják egymást evvel a megjelöléssel. A kelet-mecsekaljiakat a környező sárközi jellegű falvak lakói és a nyugati oldalon szomszédos közép-baranyaiak *jóskók*nak nevezik. A csúfoló eredetét azzal magyarázzák, hogy itt az egykor nagyon gyakori József név Joskó becenevéből keletkezett. E csúfoló szavakkal megvonható határ pontosan megegyezik a többi elkülönítő jegy segítségével meghatározottal (pl. Ormánság esetében a *bikla*, a fejfára szögelt főkötő, a házassági kapcsolatok stb.).

²² ANDRÁSFALVY Bertalan 1963. 16.

6. A házassági kapcsolatok kiterjedési köre

Az egyházi házassági anyakönyvek adatai és helyszíni szóbeli gyűjtések alapján meghatározható a házasságkötések területi elterjedése. A házassági kapcsolatok Baranya megye magyar lakossága esetében a XX. sz. elejéig — egy-két kivételtől eltekintve — nem terjednek túl az egyes néprajzi csoportok határain. Ezt a tendenciát bizonyítja néhány helyi népi szólás. Kelet-Ormánságban pl. a következő: „*A Laki-hídon túlról nem jó menyecskét hozni*” (de éppen úgy oda sem tanácsos házasodni). Hogy miért, nem tudják magyarázatát adni, „*Ezt a régi öregek is így tartották*”!, — mondják. Majdnem szó szerint ezt hallottam Berkesden, a kelet-mecsekalji csoport szélső falujában, csak más helynévvel: „*A nagyréti hídon túlról nem jó házasodni ... stb.*” A kelet-mecsekalji és a vele szomszédos geresdhátiakkal közvetlenül érintkező községek között, a két néprajzi csoport határán folyik egy kis patak, ezen van a nagyréti híd. Az okok utáni faggatásra itt sem tudtak magyarázatot adni; egyik adatközlő így hallotta a régiektől: „*Onnét még a szél sem jó, ami jön.*”

Hogy a házassági kapcsolatoknak mekkora a jelentőségük, megemlítem két régebbi e tárgyú, egyházi házassági anyakönyvek adatain alapuló munkámat.²³ Ahogy akkor a házassági kapcsolatok feldolgozásával megvontam Ormánság endogámikus határát, sőt kevésbé feltűnő belső tagolódását is keleti és nyugati része között, későbbi több irányú kutatásom (fenti jegyek alapján) pontosan ugyanazt a határvonalat eredményezte. Ezt a vizsgálatot azután a megye többi részében is folytattam. A református lakosságnál mindenütt hasonlóan mutatkozik az eredmény. (Lásd a 7. térképet!) A katolikusoknál nem annyira domborodik ki ez a tény, náluk ugyanis egy ún. *parókiális endogámia* nyilvánul meg erősebben, vagyis a több kisebb községből álló plébánián belül történik a házasságok nagyobb része. De azért, ha ezeket a kisebb egységeket összesítjük, ha halványabban is, kirajzolódik a néprajzi csoport határa.

A néprajzi csoportok elhatárolásának kérdésében Baranya megyében már KODOLÁNYI János²⁴ és KOGUTOWICZ Károly²⁵ meglátták a házassági kapcsolatok vizsgálatának jelentőségét.

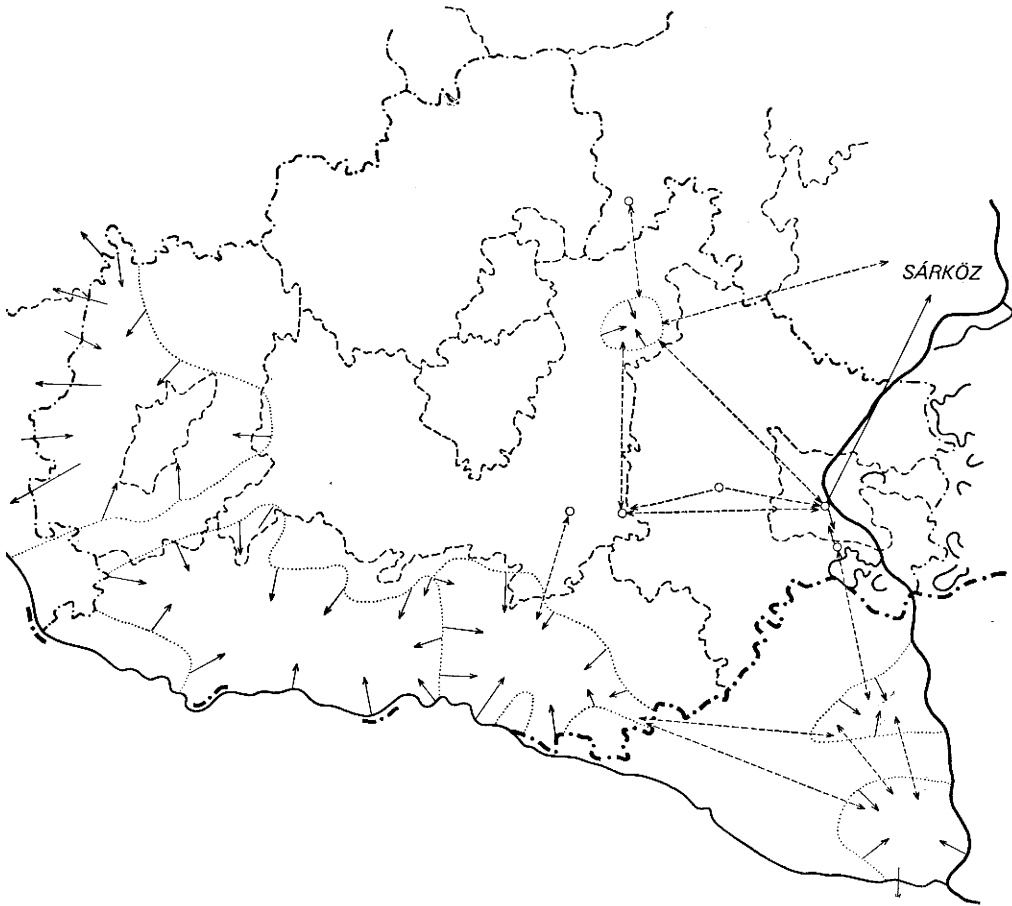
7. A hagyományörzés mértéke, új műveltségi elemek terjedésének útja, sebessége

A néprajzi csoportok elkülönülése mérhető a népi hagyományok átalkulásának, megszűnésének, új elemek befogadásának folyamatában is. Ez egy néprajzi csoporton belül nagyjában egy időben zajlik le. Ha az indíték kívülről jön, akkor a jelenség a hatópont irányából terjed, majd lassan eléri az adott csoport legtávolabb eső falvait. Amikor a változás belülről indul el, szinte körkörösén gyűrűzve terjed a határokig. Nézzünk néhány konkrét példát. A népviselet a drávaszegi csoportnál a múlt század végén, a századforduló táján szűnt meg. A népviselet levetésének folyamata az Ormánság határán megtorpant, ott csak több évtizedes késéssel a két világháború között zajlott le, de akkor az egész csoportnál egységesen, rövid pár év alatt. Egy másik példa

²³ ZENTAI János 1966. 77—128.; 1971. 199—206.

²⁴ KODOLÁNYI János 1958a. 15—17.

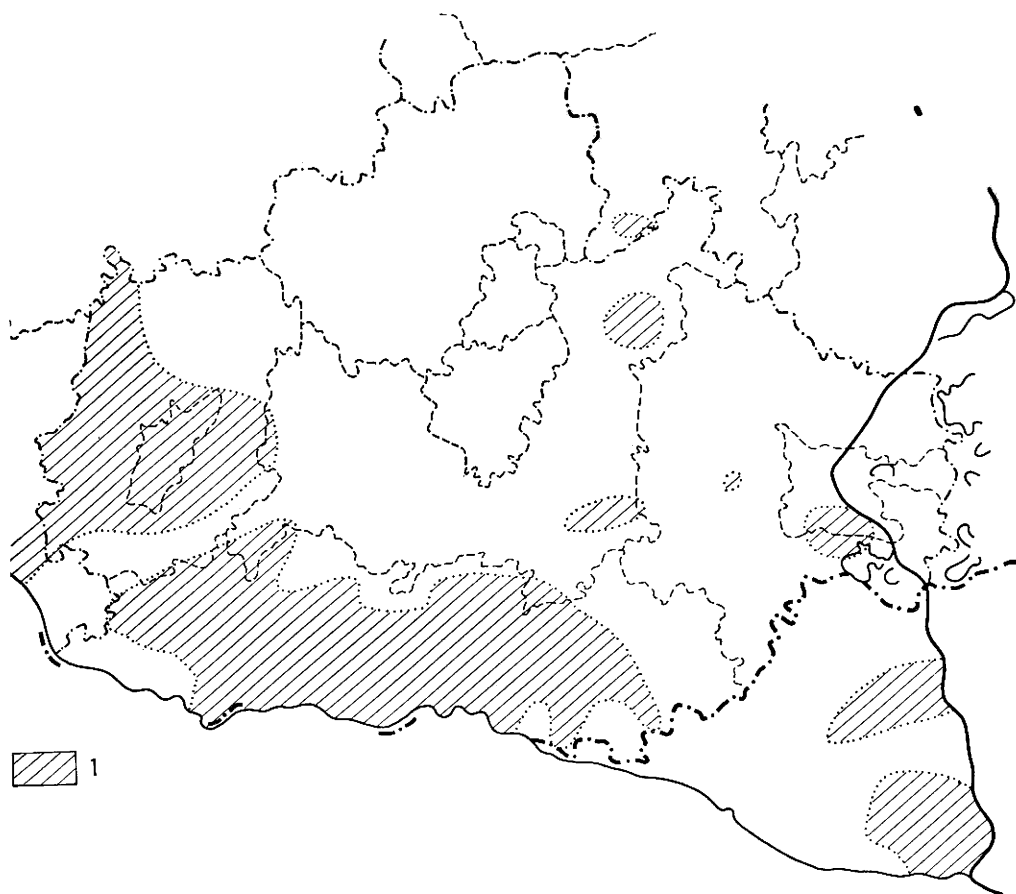
²⁵ KOGUTOWICZ Károly 1936. II. 116.

7. térkép. A Baranya megyei református lakosság házasodási egységei

a *fehér gyász*. A kelet-mecsekalji csoportnál a XIX. század második felében élt még ez a szokás, éppúgy, mint az ormánságiaknál és még egyebütt. Kelet-Mecsekalján azonban a fehér gyász a századfordulóra szinte teljesen megszűnt, míg az Ormánságban majd egy fél évszázaddal később is fellelhető, nyomai szinte napjainkig megtalálhatók. A sárközi népviseletnek elismert központja a Tolna megyei Sárköz. A főköti viseletében e csoportnál típusváltozás történt. A századforduló táján a régebbi negyedgömb alakú ún. *szabottfőkötőt* felváltotta a nyolcadgömbszerű *parittyafőkötő*. A központból lassan terjed tovább. A terjedést lassította a kisebb szórványok egymástól való viszonylagos távol-sága. Mire a legtávolabbi Mohácsra eljutott volna, a városi település lakossága már levetette népviseletét. (A közbeeső idegen néprajzi csoportok ezt a formát nem vették át.) Így ez a típusú főkötő itt ismeretlen is maradt.

Ezek a jelenségek megkülönböztetik egyik néprajzi csoportot a másiktól, bizonyítékai az együvé tartozás tudatának, a kutatásban csoportelhatároló jegyeként vehetők számba.

8. térkép. Baranya megye református lakosságú területei

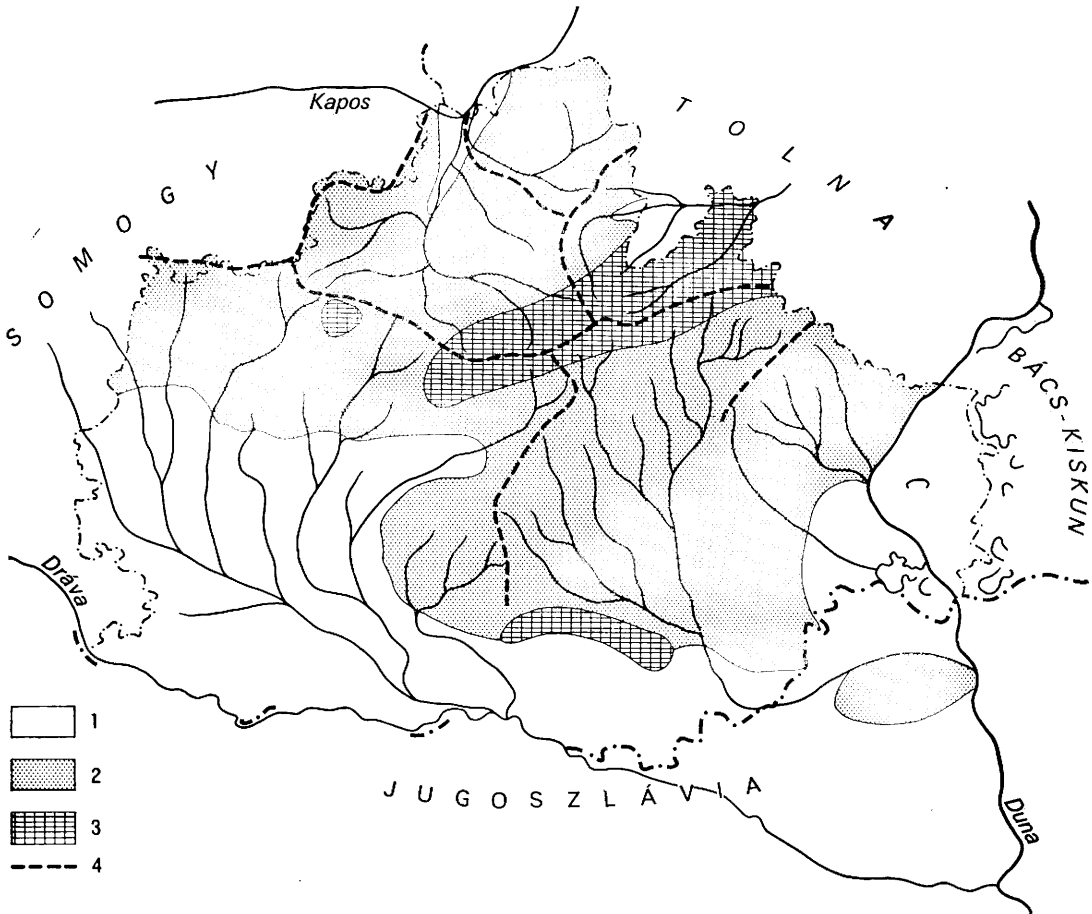
8. Történeti, származási, földrajzi tényezők

„...az egyes falvak műveltségbeli egysége, valamint különbözősége — történeti képződmény” — írja ANDRÁSFALVY Bertalan,²⁶ ugyanez áll a néprajzi csoportokra is.

A bevezetésben általános áttekintést nyújtottam Baranya megye történelmi múltjáról, földrajzi képéről, népességének összetételéről, ideszármazásáról. Mindezek a tényezők a *néprajzi csoportok* eredetének, *kialakulásának* szempontjából bírnak nagy fontossággal. Egyaránt jelentősek, együttesen hozták létre a megye népi kultúrájának differenciáltságát. Az egyes néprajzi csoportok kialakulásában természetesen legesetenként más-más tényező játszott közre döntő súllyal.

Mivel munkám célja nem a néprajzi csoportok történetének feldolgozása, az egyes csoportok jellemzése során csak akkor térek ki azok származására, történeti múltjára, amikor a néprajzi bizonyítékok alátámasztására feltétlenül szükséges.

²⁶ ANDRÁSFALVY Bertalan 1963. 16.

9. térkép. Baranya megyei felszíni és vízrajzi térképe. Jelmagyarázat: 1 = síkság (0–150 m), 2 = dombvidék (150–300 m), 3 = hegyvidék (300 m felett), 4 = vízválasztó

Az egyes néprajzi csoportok területi elhatárolásakor pontosan megjelölöm földrajzi elhelyezésüket. A földrajzi tényezők szerepének érzékeltetésére szükségesnek látszik egy rövid kitérőt tenni. Amikor a szigetvidéki néprajzi csoport északi határát kutattam, messze a zselici dombok között fekvő Vásárosbéc községet kerestem fel. Kérdőzködéseim közben megállapítandó, vajon melyik csoporthoz tartozik az itteni lakosság, egyik adatközlőtől hallottam a következőket. Arra a kérdésemre, nincs-e valami hasonlóság az itteni és az északabbi zseliciek között, azt válaszolta: nem, a dennai erdőn (Denna a falutól északra fekvő domb neve, az ezen elterülő erdőről van szó) túl lakók mások. Eltérő a viseletük, kurtább szoknyába járnak asszonyaik, más főkötőt viselnek, meg az egészen más vidék, „ott még a víz is másfelé folyik”. Ez utóbbi kifejezésen elgondolkodtam. Tehát a dombtetőn túli völgyben, ahol más felé folyik a víz, más nép lakik. Igen, itt a vásárosbéci völgy dél felé lejt, a hegygerincen túl a másik völgyben — melyben Zselickisfalud, Szenna stb. községek

találhatók, valóban a zselici néprajzi csoportbeliek laknak — észak felé folyik a patak, a Kapos felé. Vagyis a két völgy közötti Denna nevű domb a *vízválasztó*, a határvonal a két népcsoport között. Vajon megvan-e ez a jelenség egyebütt is? Igen! A hegyháti csoportot keleten a völgyiségítől, baranyazugitól, délen a kelet-mecsekaljítól, északnyugat felől Somogy megyei kaposvölgyitől is vízválasztó határolja el. A 9. térképen meg is jelöltem a vízválasztókat. Ha egymásra fektetjük a két térképet a 9. és 2. számút, láthatjuk, hogy az említett helyeken pontosan egybeesnek a földrajzi és a néprajzi csoportok határai. A hegyháti csoport délen egyedül Abaliget esetében (átmeneti község!) lépi túl a vízválasztót, északon viszont a baranyazugi Kaposzsekcső (szintén átmeneti község!) innen esik. A közép-baranyai csoport és a bosnyáknak nevezett délszláv népesség között a vízválasztó szintén néprajzi határ is. Vajon csak véletlen játszott közre ez esetekben, vagy ez törvényszerű? Hegyes területen törvényszerűnek mondható, hiszen a település a termékeny völgyek, vizek mentének benépesülésével kezdődik, majd tovább népesedvén megindul, folytatódik a terjeszkedés a völgyeken föl a dombok felé, minden oldalról. A gerinceknél megáll a terjeszkedés, és ezek egyben természetes határokat alkotnak.

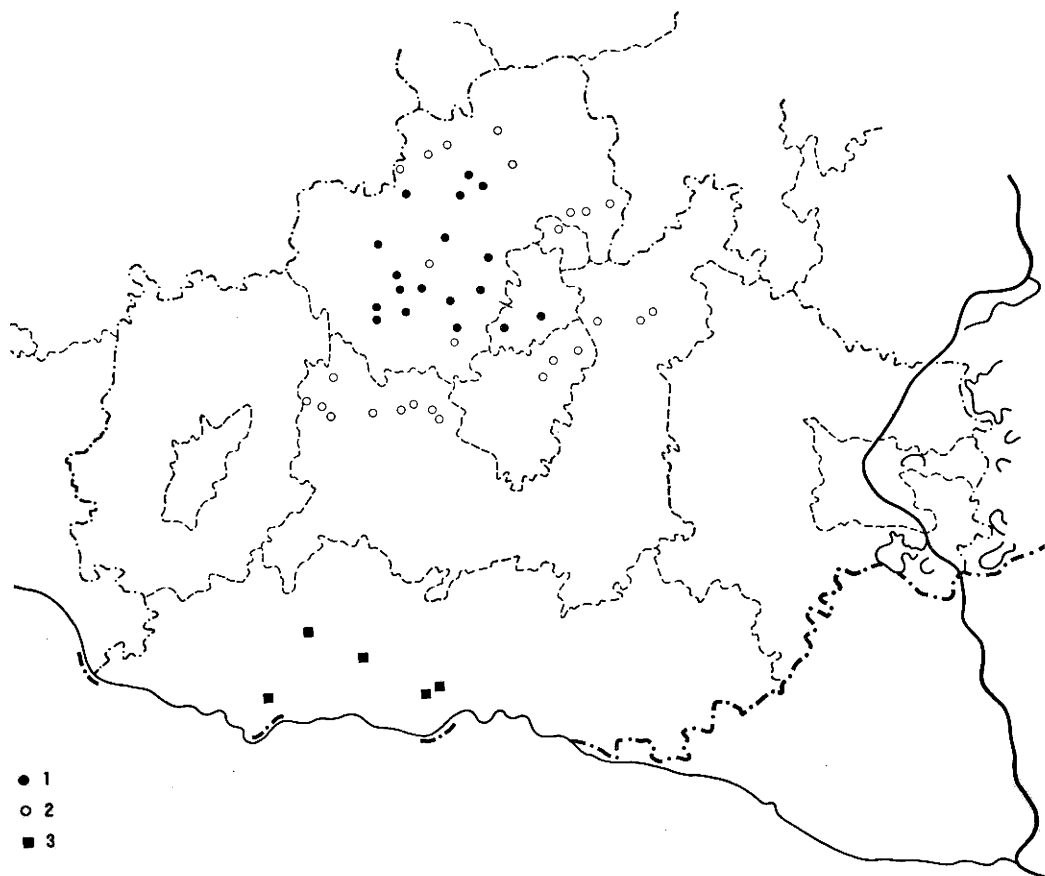
A felsorolt jegyeket nem lehet mechanikusan alkalmazni. Hivatkozhatom a saját tapasztalatomon felül VISKI Károly megállapítására is: „Olyan kisebb vagy nagyobb etnikai egységet (csoportot) sem a történelem, sem a néprajz nem ismer, amelynek teljes (tárgyi és szellemi) műveltségállománya kizárólag az övé volna. Ebből következik, hogy határai csak az egyes műveltség-jelenségeknek, a jelenségek alkotójegyeinek vannak.”²⁷ Ezért az elhatárolásban a vizsgált csoportoknak megfelelő kritériumokat kell alkalmazni. Általános kritérium kevés van. Ide sorolandó mindenekelőtt az összetartozási tudat: — ahol előfordul — a vallási különbség (9. térkép), baranyai viszonylatban ilyen még a női fejviselet (3. térkép). (Lásd részletesebben ZENTAI János Baranya magyar főköltőiről írt tanulmányában.²⁸) Általános bizonyítéknak vehetjük némi fenntartással a házassági kapcsolatokat is. Ez már nem olyan egyértelmű, mint az előbb említettek. A baranyai református lakosságnál feltétlenül elhatároló bizonyító erejű, a katolikusoknál a már említett parókialis endogámia gyengíti általános érvényesülését, de itt is felhasználható.²⁹ A többi meghatározó jegy alkalmanként használható. Ez magától értetődő, hiszen nem minden néprajzi jelenség található meg minden csoportnál. Nincs rá mód, hely, hogy minden egyes jegy alkalmazását bemutassuk, — nincs is rá szükség. A következőkben bemutatom néhány népszokásbeli meghatározó jegy elterjedésének térképes ábrázolását. A *mátkázás* térképén (6. térkép) nagyon jól látható, mint határolja el az a hegyháti és szigetvidéki néprajzi csoportot. A *regölés* (4. térkép), a *szentjánostűz* (5. térkép), az *újtűz* (10. térkép), a hegyhátiak és a környező csoportok elhatárolására kitűnően alkalmas, a szokások negatívuma a szomszédoknál mutatkozik meg élesen.

Az *újtűzgyújtás* évente ismétlődött az alábbi helységeken (a 10. térkép adatai): Meződ (31), Varga (36), Gerényes (37), Tékes (38), Ág (39), Gyümölcsény (68), Szatina (71), Kishajmás (72), Bodolyabér (74), Magyarhertelend (74), Magyarszék (78), Mecsekpölöske

²⁷ VISKI Károly 1938. 1–2.

²⁸ ZENTAI János 1969–1970. 233–258.

²⁹ Amennyire jellemzi az aprófalvas Baranyát az egzogámia, annyira nem jelentős az Alföldön. Ott egy-egy település elég népes ahhoz, hogy endogámikus rendszerben sem következik be biológiai károsodás.

10. térkép. Az újtűzgyűjtás szokásának elterjedési térképe. Jelmagyarázat: 1 = évente ismétlődött, 2 = a szokást nem ismerték, 3 = alkalmilag gyűjtöttak újtűzet

(79), Szentkatalin (103), Karácodfa (104), Husztót (107), Bános (114), Mánfa (115), Budafa (116). Alkalmilag gyűjtöttak újtűzet a következő községekben: Nagycsány (294), Zaláta (333), Sámod (341), Szaporca (347), Técsenfa (348). A szokást nem ismerték a következő szomszédos falvakban: Jágónak (12), Kaposszekcső (13), Csikóstóttós (14), Mágocs (15), Alsómocsolád (16), Kárász (43), Magyarereggy (44), Vékény (46), Szászvár (48), Oroszló (75), Vadas (117), Somogy (118), Hosszúhetény (119), Pécsvárad (121), Zengővárkony (122), Dinnyeberki (147), Helesfa (148), Bükkösd (149), Cserdi (150), Boda (151), Bakonya (152), Kővágószőlős (154), Cserkút (155), Mecsekszabolcs (157), Nagypárad (159).

A kiválasztott jegyek használata úgy történik, hogy egy-egy jelenség elterjedési térképét ráhelyezzük a vizsgált terület térképére. Lesz, amelyik nem fedi azt be teljesen, viszont a másik itt-ott túl is terjed rajta. De ha egyszerre több jegyet veszünk igénybe, végül kirajzolódnak a terület, a néprajzi csoport határvonalai. A csoportok között az érintkezési területeken lesznek bizonyos átfedések. Ezek a helyeken néprajzi jellegüket tekintve átmeneti községeket találunk, bennük az érintkező mindkét néprajzi csoport jegyei megtalálhatók – ha nem is mind és nem is egyenlő arányban. Ilyenkor a községet ahhoz a csoporthoz sorolom, amelynek a jegyeit nagyobb mértékben

viseli. (Lásd pl. az ormánsági és drávaszegi csoport között Márfa és Szava; a hegyháti és baranyazugi között Csikóstóttós, Kaposszekcső községeket.)

Áránylag könnyű elhatárolni egy néprajzi csoportot ott, ahol sziget-szerűen idegen nemzetű vagy nemzetiségű népek veszik körül (kalotaszegi, szlavóniai stb.). Megkönnyíti a kutatást a fentiekhez hasonlóan a vallási hovatartozás is (pl. az evangélikus hétfalusi csángók), nagyjából erre a következtetésre jutott a PALÁDI-KOVÁCS Attila a katolikus barkók esetében.³⁰ Ahol a helyzet bonyolultabb, ott csak alapos helyszíni kutatás segítségével lehet célt érni. Annál is inkább, mert az elhatárolásra alkalmas jegyeket csak a csoportok beható ismerete alapján lehet kiválasztani és alkalmazni.

Példa arra, hogy mennyire bizonytalan és eltérő eredmények születhetnek íróasztal melletti megállapításokból, Ormánság több elhatárolási kísérlete. Ezek eredményeit KODOLÁNYI János foglalta össze egyik munkájában.³¹ A 11. térképen Ormánság általam megállapított határait³² mutatom be, szerepeltetve a korábbi feltételezett határokat is.

Az eddig elmondottak alapján felvázolom Baranya megye néprajzi csoportjait, térképen (2. térkép) és rövid leírásban.

IV. Baranya megye magyar néprajzi csoportjai

1. Ormánsági néprajzi csoport

Református. GYÖRFFY György földrajzi meghatározása szerint az Árpád-korban Szigetvártól keletre és délre, a mai Okorlapály erdős határának neve volt Ormán. Ez körülbelül a mai Gyöngyös, Feketevíz (akkor az Okorral párhuzamosan a Miller nevű vízfolyás volt) patakig húzódott el. Az Ormán és a Dráva közötti terület volt *Ormánköz*, tulajdonképpen a mai Nyugat-Ormánság. Ettől keletre, a mai Egerszeg csatorna medrében folyó Bő-nek nevezett patak és a Dráva közötti rész, a *Bőköz* a mai Kelet-Ormánság.³³ A keleti rész „...oldal (Belköz) külön népi elnevezése már a magyarság állandó megtelepülésének első idejében keletkezett (1338).”³⁴ és egész a XX. századig szerepelt állandó használatban. Sőt még 1937-ben is *Bőköz* a református egyház-kormányzati felosztásban.³⁵ Amíg az „Ormánság” név (e formájában irodalmi) nem ment át a köztudatba, a kelet-ormánsági ember mindig csak a nyugati részt nevezte „Ormánságnak”.

A XVI. és az azt követő századok háborúskodó időszakában a lakosság lehúzódt a védettebb Dráva menti mocsarak közé. A törökök kiűzése után visszatelepült, de az előző területet a megfogyatkozott nép már nem tudta egészében megszállni, az újranevelés a mai Nyugat-Ormánságra korlátozódott. Kelet-Ormánság, akkor még Belköz (Bőköz), különálló terület volt, más jellegű népességgel. Ezt látszik alátámasztani a már többször említett, „Laki-hídon túl”-ra vonatkozó házassági tilalom is. A kelet-ormánsági terület Adorjás és Sámód községek vonalától már az Árpád-korban a Siklós központú

³⁰ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1968. 175–210.

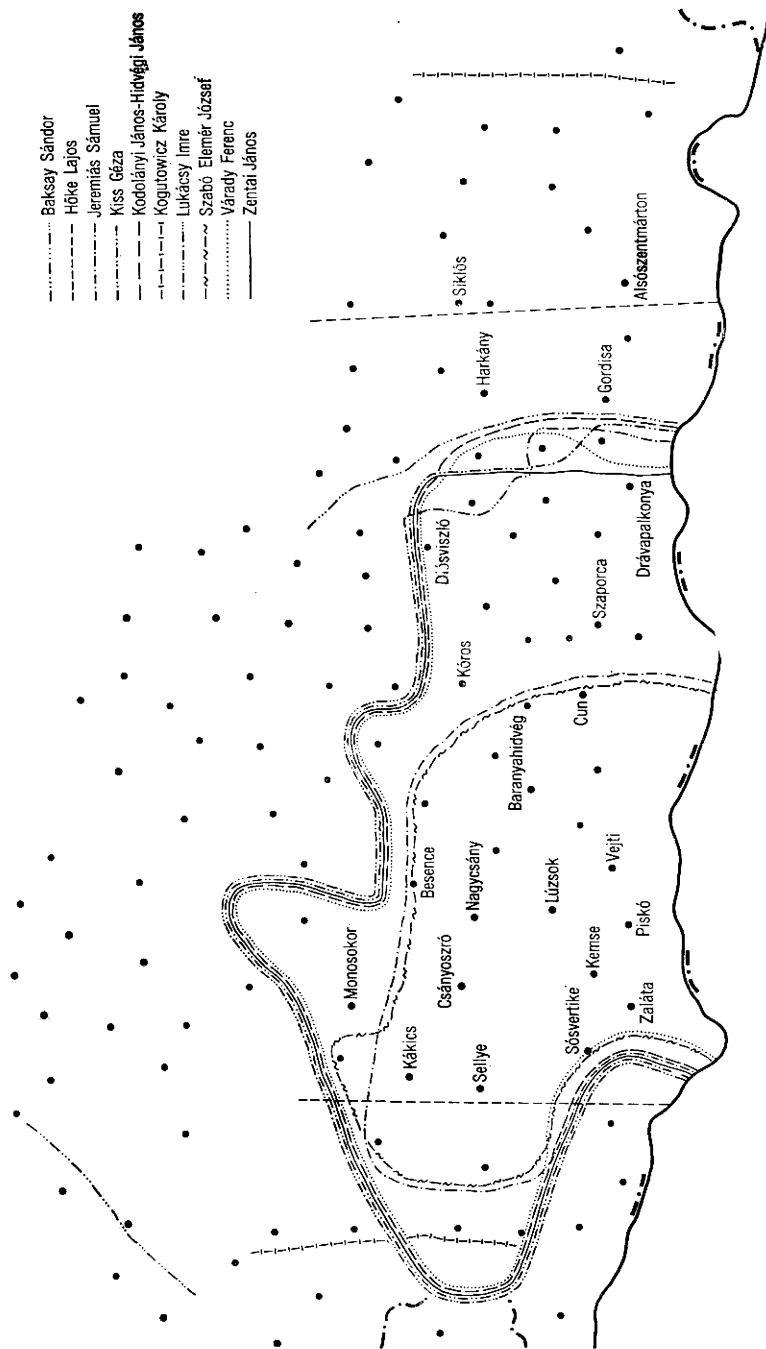
³¹ KODOLÁNYI János 1958a. 5–18.

³² Lásd részletesebben ZENTAI János 1966. 77–128.; 1971. 199–206.

³³ GYÖRFFY György 1963. 248, 252–253.

³⁴ *Anjoukori okmánytár* III. 510.

³⁵ SZABÓ Elemér József 1937. 4.

11. térkép. Ormánság körülhatárolásának változatai a néprajzi szakirodalomban

váruradalomhoz tartozott (Siklós, Gara, Perényi családok birtokában) a drávaszegi területtel együtt. A török hódoltság megszűnte után a siklósi uradalom ugyanezekkel a határokkal szerveződött újjá.³⁶ A lakosság eredetére nézve LUKÁCSY Imre Nyugat-Ormánság területén feltételezi az avarok jelenlétét és Árpád-kori besenyő telepítésekről ír,³⁷ Nyugat-Ormánság területén NÉMETH Gyula szerint³⁸ egyik török honfoglaló törzs (Keszi, a névtani megállapítások szerint Kürt-törzs töredéke³⁹) telepedett meg.

A feudalizmus megerősödésével a Siklóshoz közelebb eső települések jóval nagyobb ütemben fejlődhetek, a Belköz zártabb területe visszamaradt, és lassan hasonult és hozzákapcsolódott az azonos földrajzi, gazdasági adottságok közt élő, érintkező Ormán népségéhez. Ormanság keleti és nyugati fele közt ma is tapasztalunk eltéréseket, ezek azonban nem alapvetőek, és nem olyan mérvűek, mint az ormánsági és a drávaszegi csoport néprajzi különbözőségei.

Ormánság nemcsak Baranya megye, hanem egész Magyarország egyik legjobban ismert néprajzi csoportja. Jellegzetes fehér női viselete, mely megszűnéséig ilyen maradt. Vászonszoknyájuk neve *bikla* vagy *kebel*. A fehér gyász emléke napjainkig él. Helyenként még ma is fehér leplekkel borítják be a lakás bútorait halál esetén. A régi, lápos terephez kiválóan alkalmazkodó talpas-vázás sövényfalú építkezés néhány maradványa még megtalálható. Az ősfoglalkozások közül a gyűjtögető, pákász, de különösen a halászó életmódnak is még sok az emléke. A férfiak ügyes faragók, barkácsolók, a nők kiváló szövők voltak, az ormánsági szőttés híre messze eljutott. Egykor sok lent termeltek, melyből nagyon finom vásznat szöttek, ebből készítették ruházatuk legnagyobb részét. A népi kisiparosok közül a bundavarró (szűcs) volt jelentősebb, de a fazekas (Sellyén) és mézeskalácsos is említést érdemel. A legtöbb mesterséget önellátó háziiparszerűen űzték. Népdalkincsük nagyon gazdag, népköltészetük jelentős. Népi játékaik igen változatosak, néhányról Magyarország más területeiről nincs tudomásunk (*kópiskolás, karikabotózás* stb.). Népszokásai közül kiemelkedők a lakodalom és a *fársángoló*, mely utóbbi a regélés töredékeit is őrzi.

Elhatároló sajátos jegyei: elsősorban női viselete, főként az asszonyok életkort is jelző főkötői. A lányok szőlőőrzése és különösen a házassági kapcsolataik. Nem utolsó sorban a családnevek.

A múlt század közepe táján elkezdődő „egykezés” számukat erősen megapasztotta. Az üresen maradt portákra különböző helyekről — elsősorban az Alföldről — katolikus magyar családok telepedtek.

Községei: (nyugatról keletre: — A községnév utáni szám a térképen elfoglalt helyet jelzi.) *Drávafok* (287), *Markóc* (327), *Bogdása* (288), *Drávaiványi* (331), *Sósvertike* (332), *Sellye* (291), *Marócsa* (289), *Kákics* (290), *Okorág* (242), *Mónosokor* (292), *Gyöngyfa* (az egykori Hernádfából és Rónádfából egyesült — 244), *Magyarmecske* (245), *Csányosró* (azelőtt Kiscsány és Oszró — 293), *Besence* (296), *Nagycsány* (294), *Kemse* (334), *Zaláta* (333), *Piskó* (335), *Vejtő* (339), *Luzsok* (336), *Vajszló* (337), *Páprád* (297), *Bogádmindszent* (Czinderybogádból és Újmindszentből egyesült — 299), *Sámod* (341), *Baranyahídvég* (340), *Hirics* (338), *Kisszentmárton* (343), *Cun* (346), *Adorjás* (342), *Körös* (349), *Rádfalva* (350), *Drávapiski*, (345), *Kémes* (344), *Szaporca* (347), *Tésénfa* (348), *Drávacsépe* (351), *Drávacséhi* (354), *Drávapalkonya* (355), *Kovácsbuda* (353), *Drávaszerdahely* (352), *Márfa* (356), *Diósvizsló* (304). Összesen 42 község. *Szava* (305) átmeneti község Drávaszeg felé.

³⁶ FEJES János 1937. 41.

³⁷ LUKÁCSY Imre é. n. 10.

³⁸ NÉMETH Gyula 1930. 250.

³⁹ KÁLMÁN Béla 1968. 147.

2. Szigetvidéki néprajzi csoport

Református. A megye nyugati, délnyugati határán, sík vidéken, Somogy megyével határos területen fekszik. Észak felé néhány községe benyúlik a zselici dombok közé. Nem kimondottan baranyai néprajzi csoport, nagyobbik fele Somogy megyében van, ahol elhúzódik Kadarkút—Nagybajom—Barcs vidékéig. Így találóbb volna rá a belső-somogyi elnevezés. Minthogy tudomásom szerint a somogyi, tehát a nagyobbik részt néprajzi tekintetben nem határolta körül senki, így egyelőre a baranyai résznek itteni elnevezését hagytam meg. A táj sokban hasonlít az Ormánsághoz; az Okor, Almás, Gyöngyös patak mentén sok volt a mocsaras, lápos berek. Így életmódja is az ormánságiakéhoz hasonlóan alakult ki. Viszont néprajzilag sokban különbözik tőle. Régebben — sok erdeje lévén — a faépítkezésnek és a famunkának itt is jelentős szerepe volt. Egykor kiváló „fakószekereket” készítettek; faabroncs készítésük majdnem a századfordulót megérte; termékeiket értékesítve még a Duna másik partjára is eljutottak. Asszonyaik viselete színesebb volt mint az ormánságiaké, egyik darabja volt a jellegzetes *hátasbikla*.⁴⁰ Érdekes az asszonyok *konty*-nak nevezett nagyméretű, koszorúszerű főkötője. A fehér gyász itt előbb megszűnt, mint az Ormánságban, de a ma élő öregek még emlékeznek az öreg-asszonyok nagyméretű fehér fejkendőjére, melyet gyászban a fejükre, esetleg a főkötő fölé kötöttek. Itt is szokás volt halott esetén a lakás bútorait fehér lepelrel borítani. Asszonyaik szép szötteket készítettek. Népszokásaikból csak két érdekességet említek. A terület egy részén, különösen a zselici dombok között és a zselicalji községekben lakodalomkor a násznagynak szalmából készítettek díszes fejrevalót. A másik a lányok jellegzetes *mátkatál-küldése*, mely az egész területen elterjedt volt. (Lásd a 6. térképet.) Elhatároló jegyeik közül legjellegzetesebbek: asszonyaik népviselete, házassági kapcsolataik, a lányok mátkázási szokása, egyes sajátos ételféleségeik mint például a *lisztes-hurka* és a *bubota*.

Az „egyke” itt is erősen pusztított. A széleken megindult a német lakosság erős beszívargása. Almás-(Tót-)keresztúron még a század első évtizedében számottevő reformátusság lakott, mely napjainkra teljesen eltűnt, Magyarlukafán ma már szintén kevesen maradtak. Helyükre németek költöztek. A terület központja Szigetvár, lakosságának csak jelentéktelen többségét alkotja az itteni őslakosság, az is későbbi újrabetelepítés.

Községei: Vásárosbéc (60), Magyarlukafa (91), Somogyhatvan (135), Somogyviszló (136), Csertő (141), Somogyapáti (137), Merenye (134), Patapoklosi (eredetileg külön Pata és Poklosi — 138), Basál (140), Zsibót (143), Nyugotszenterzsébet (145), Nagyváty (146), Becefa (144), Tótszentgyörgy (139), Kisdobsza (184), Nagydobsza (185), Nemeske (187), Molvány (189) Botykapeterd (azelőtt külön Botyka és Kispeterd — 193), Nagypeterd (194), Kacsóta (199), Rózsafa (régebben Búdösfá — 195), Katádja (196), Dencsháza (192), Hobol (190), Kistamási (188), Pettend (186), Gyöngyösmellék (236), Szörény (235), Zádor (234), Kétújfalú (a helység volt Magyarfalú része — 237), Várad (239), Bűrüs (240). Összesen 33 község.

3. Drávaszögi csoport

Református. Területe — részben a mai Jugoszláviában — a Duna és Dráva összefolyásának szögletében, a Dráva folyó mentén egészen az Ormánságig elhúzódik. Itt kissé felnyúlik a közép-baranyai dombvidékre, melynek

⁴⁰ Szoknyából és ujjatlan felsőrészből egybevarrott vászon ruhadarab.

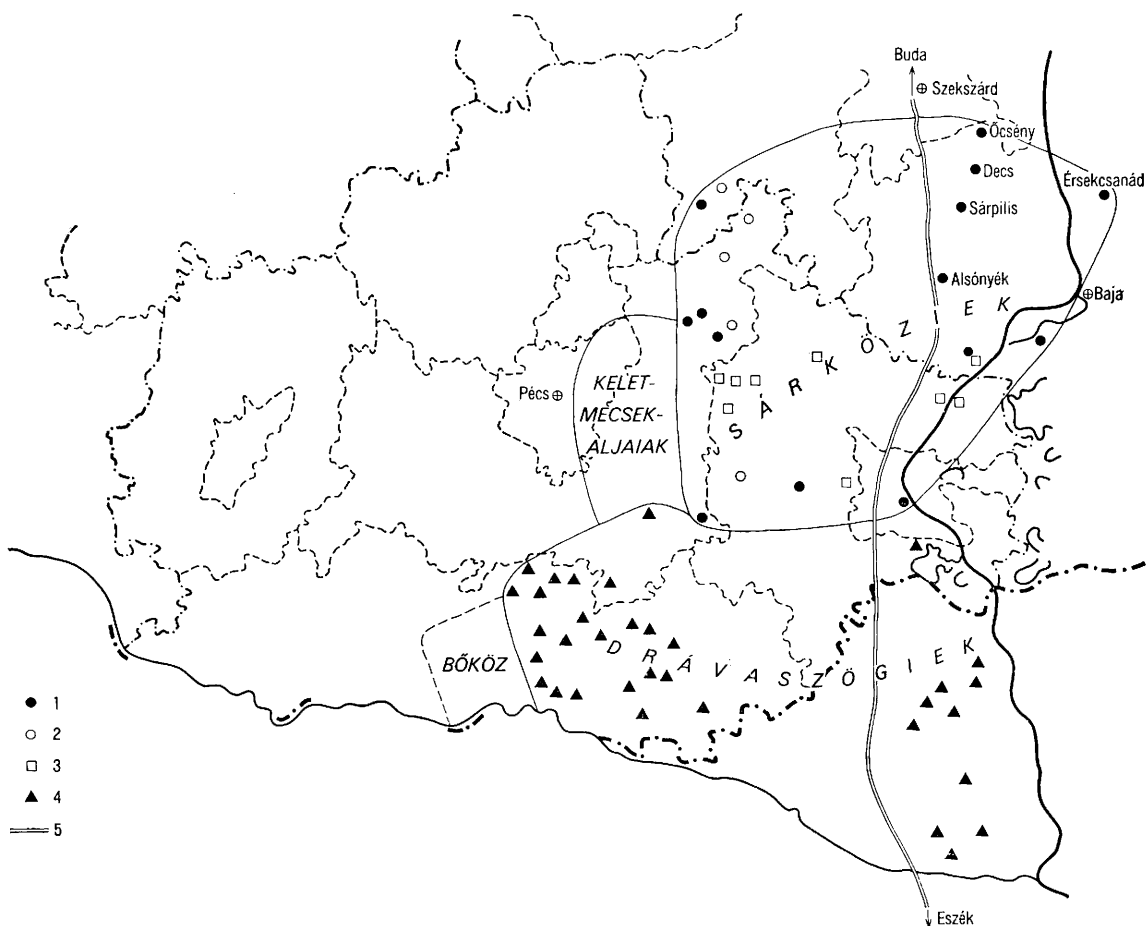
helyi neve: Hegyföld. A nagy folyók árterületén élénk vízi élet folyt, a halászat egyes helyeken, például Kopácson, még ma is számottevő. A terület legnagyobb része síkság, ahol intenzív mezőgazdaság és állattenyésztés folyik. A területét északról határoló Siklós-villányi és baranyavári dombvonulatok déli lejtőin — Terehegy, Harkány, Siklós, Kisharsány, Nagyarsány, illetve Karancs, Kő, Sepse, Csúza, Vörösmart határában — kiváló borszőlőt termesztnek, különösen a Villányi-hegyen, melynek borai világhírnévre tettek szert. A Dráva mentén egyes falvakban (Kopács, Matty) fejlett kertészeti kultúra virágzik — Baranya megye legműveltebb parasztsága az itteni. Az „egyke” viszont még az ormánságinál is nagyobb mértékben jellemzi népszaporulatát. Lakossága a népviseletet már a századforduló táján levetette. Legjellegzetesebb ruhadarabjuk a „menyecskék főkötője”, a fekete alapon fehérrel hímzett (a sárköziekétől különböző) *bugafikétő*. Ezt a népviselet elhagyása után egy polgáriasabb ízlésű és eredetű, az ún. magyar fejkötő váltotta fel. Mindkét fejdísz néprajzi csoportelhatároló tényező.

E csoport körülhatárolása nem túl nehéz. Északra meg délre (itt Horvátország) és a két félre szakadt tömb között idegen nemzetiségűek élnek. Nyugati felének északi határán néhány katolikus község van, itt már maga a vallási különbség is elhatároló. Ettől délre a Dráváig — tehát a nyugati határa — volt a legproblematisabb, itt az ormánságiakkal érintkeztek. Az elhatárolás mindkét oldalról megoldott. Egyrészt az ormánsági jegyek negatívuma, másrészt a népviselet különbözősége — „szoknyások-biklások” — révén. Bizonyíték továbbá a házassági kapcsolatok hiánya, legalábbis minimális volta a két csoport tagjai között. És nem utolsó sorban tagjai által a lekicsinylően hangoztatott „pupák”-októl (vagyis az ormánságiaktól) való elhatárolódás. — A csoport tudományos felfedezője GÖNYEY Sándor volt.⁴¹ Meghatározása jó, csak a határokat nem vonta meg mindenütt. — A területet középen az egykori római hadiút mentén kipusztult magyarság helyére telepített német és délszláv nemzetiségű övezet két tömbre osztja: a Siklós környéki külső-drávaszögiekre — ezekről leszakadt Magyarpeterd—és a Duna-Dráva összefolyásánál a belső-drávaszögiek tömbjére —, amelyről Kölked szakadt le. Ez utóbbi rész most Jugoszláviához tartozik, Kölked kivételével.

A mai drávaszögi néprajzi csoport a XVII. század előtt bizonyára sokkal nagyobb területet foglalt el. Amit bizonyít a tömbről leszakadt, északabbra fekvő két község: Magyarpeterd és Kölked. Peterd hovatartozását illetően szükségesnek látszik a magyarázat. A Magyar Szociográfiai Intézet által kiadott adattár szerint Peterd lakossága a nagyarsányi csata következményeként (!) elpusztult, a XVII. század végén a Kiskunságból telepítettek ide református magyarokat.⁴² A tények mellett szólnak, hogy Peterd csak részben néptelenedett el, mivel ha idegen helyről költözik át nagyobb számú népesség egy másik lakatlan területre, nyilvánvalóan megőrzi kultúrájának sajátosságait. Ha a környező lakossághoz viszonyítva kisebbségben van, idővel hasonló ahhoz. Peterd esetében nem ez a helyzet. A környező falvak lakossága idegen nemzetiségű és vallású. Egyetlen szomszédos községe, Belvárd, hasonlóan magyar református, de sárközi jellegű. Mivel volna magyarázható az, hogy a Kiskunságból áttelepült lakosság, ha már elvesztette eredeti néprajzi jellegét, nem a szomszédos belvárdiakét vette át, hanem a távoli drávaszögiekét,

⁴¹ GÖNYEY Sándor 1942. 38–42.

⁴² Peterd község szociográfiai adattára. A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei I. (1942). 4. sz. 445.

12. térkép. A dravasögi és a sárközi néprajzi csoportok területének határai. Jelmagyarázat: 1 = sárközi lakosságú falvak, 2 = a XVII–XX. században elnéptelenedett sárközi lakosságú falvak, 3 = katolikus magyar falvak az egykori Sárköz területén, 4 = dravasögiek lakta falvak, 5 = Eszék–Buda közti hadiút

akikkel közvetlen érintkezése nincs. Mert hogy ez történt, bizonyítják a néprajzi sajátosságok, a távolabbi dravasögiekkel való házassági kapcsolatok, melyek a közvetlen szomszéd Belvárd felé alig mutatnak. Ez csak azzal magyarázható, hogy az őslakosság nem pusztult el teljesen, visszatelepült, még pedig bizonyára nagyobb számmal, mint az új települők, ezért azután ezeket magába olvasztotta. Ezt alátámasztja a falu őslakossága között élő hagyomány is, mely szerint négy család „megvette” a töröktől a templomukat. Hogy a dravasögi csoport egykor nagyobb területet foglalhatott el, azt bizonyítja tehát a két különálló, de ehhez a csoporthoz tartozó falu, Magyarpeterd és Kölked példája is. Azt kell hinnünk, hogy e két község a dravasögi terület szélén, a sárközi csoport határán helyezkedett el, és megőrizte saját néprajzi arculatát. Tehát amikor még egész Baranya magyar lakosságú volt, ez a néprajzi csoport egészen idáig terjedt. (Lásd a 12. térképet.) A kikapcsolt

magyarság helyét aztán idegenekkel telepítették be, így az eredetileg egységes magyar tömb feldarabolódott.

Községei: A Siklós körüli rész, azaz a *Külső-Drávaszög községei*: Szava (305, — amint láttuk erősen ormánsági jellegű, átmenet a két csoport között), Garé (306, az ormánsági hatás még itt is jelentős), Turony (308), Csarnóta (307), Bisse (309), Kistótfalu (310) — a felsoroltak a *Hegyfődnek* nevezett dombos vidéken vannak, ezért lakóit *hegyfődieknek* is mondják. — *Ipacsfa* (358), *Terehegy* (357), *Drávaszabolcs* (359), *Gordisa* (363), *Harkány* (360), *Máriagyűd* (361), *Siklós* (362), *Matty* (364), *Egyházasharaszti* (366), *Nagy-tótfalu* (367), *Kisharsány* (368), *Nagyharsány* (369), *Siklósnagyfalu* (370), *Old* (372), *Kis-tapolca* (371) *Beremend* (274) és a különálló *Peterd* (azelőtt *Magyarpeterd* 268). A *Belső-Drávaszög* magyar népességét ugyancsak megszakítja egy közbeékelődő nemzetiségi sáv. Az északi fele — a *Hegyajja* — községei: *Karancs* (404), *Kő* (395), *Sepse* (391), *Hercegszőlős* (396), *Csúza* (392), *Vörösmart* (388), a déli rész — az *Ajj* —: *Laskó* (410), *Várdaróc* (412) *Kopács* (414), *Bellye* (413) és végül a legészakibb, különálló *Kölked* (279), melyre a Sárköz hatása is rányomta bélyegét. Összesen 34 község.

4. Sárközi csoport

Református. A földrajzilag is Sárközként ismert területtől nevet kapott néprajzi csoport Baranyában lakó része. Jellemző ízléses, színpompás női viseletük, ezen belül különösen gyönyörűen hímzett főkötőjük. Híresek művészi szötteseik is. Református vallásuk, ennek nyomán házassági kapcsolataik és viseletük, szötteseik erősen kiemelik őket környezetük többi, leginkább idegen nemzetiségű népcsoportjaiból, de a katolikus magyarságból is. Tudatuk, rokoni kapcsolataik, egyéb néprajzi sajátosságai a Sárközhöz, annak őslakosságához kapcsolja őket.

A sárköziek őslakos voltát Baranya megyében több tény bizonyítja. Egyik, szinte perdöntőnek nevezhető adat a zengővárkonyi református egyház irattárában található. Egy korabeli lelkész által készített falutörténeti leírásban, amely a XVIII. század végén íródott, a következőket olvashatjuk: „...mert én értem itt 1792. esztendőben 85–90 esztendő személyeket, kiknek az ő ötödizig való Attyuk is várkonyi lakos volt; és csak ez szerint is lehetne 300 s több esztendő Helység...” — Boldizsár Imre lelkész, aki 1792-től 1805-ig szolgált e helységben, írja ezeket. Több mindenről ír, régi hagyományokat említ meg — még itt átmenetileg megtelepült huszitákról is feljegyzéseket készít, lehetetlen, hogy ne említett volna meg egy olyan fontos eseményt, mint egy falu lakosságának áttelepülését más vidékről. Ha a lakosság új településű lett volna — amely nem történhetett a XVIII. század elejénél előbb —, akkor a falu legöregebb embereinek erre emlékezniök kellett volna. 1757-től vezetik az itteni házassági anyakönyvet, ebben nincs már olyan bejegyzés, mely szerint a házasulandók tolnai sárközi születésűek (pedig ha máshol nem, az idősebb özvegy házasulandók esetében ilyen még előfordulhatott volna). Végül bizonyítéknak vehetjük még azt a tényt, hogy a református egyházigazgatási beosztás szerint a zengőalji községek a legutóbbi időig (éppúgy, mint a Duna másik partján Szeremle) a tolnai egyházmegyéhez, esperességhöz tartoznak. A sárköziek baranyai őslakos volta nemcsak a magam véleménye. ANDRÁSFALVY Bertalan is ezt vallja: „Egy szélesebben elterjedt, de a török világban elpusztult nép és paraszti műveltség emlékeinek őrzői ezek a szigetként fennmaradt falvak, melyek közti tér nagy részét német telepések töltik ki. Ez az idegen környezet szinte egymáshoz kényszerítette az azonos nemzetiségű, nyelvű és vallású magyar falvakat. A Sárköz és a vele

rokon falvak megyényi területek magyarságát, illetve maradványait őrizték meg.”⁴³ Bár ő csak a zengőalji községekre (Zengővárkony, Pécsvárad, Nagypall) és Váraljára vonatkoztatja megállapításait, ez Babarcra, Belvárdra, Mohács református magyarságára éppúgy vonatkozik. (Vö. a 12. térképpel, amelyen bemutatom e csoport egykori, néprajzi módszerekkel bizonyítható elterjedését.)

A ma néhány kis szórványban élő csoport csak maradványa az egykori egységes nagy tömbnek. Ha a ma még élő sárközi jellegű szélső településeket — Ócsény-Érseksanád-Szeremle-Mohács-Belvárd-Pécsvárad-Váralja-Ócsény — a térképen egyenes vonallal összekötjük, tekintélyes területet kapunk. (Lásd a 12. térképet.) Bátran feltehetjük, hogy amikor itt a magyarság még nem pusztult ki, az egész — így körülhatárolt — területet a ma sárközinek mondott népcsoport elődei lakták. Az itteni lakosság a török defterek⁴⁴ tanúsága szerint a XVI. században teljesen magyar. E területet derékon szeli keresztül a még római korban épített Eszék-Buda közötti hadiút. Ez s ennek mente a török háborúk alatt fő felvonulási területe volt a hódítóknak, majd felszabadító császári zsoldos seregeknek. A megmaradt lakosság természetesen igyekezett menekülni, egyfelől a Duna mocsarai, másfelől a Mecsek rengetegei közt keresve menedéket. A háborúskodások távolabbi területekre való áttevődése, lecsillapulta után a megfogyatkozott lakosság visszatelepedett. A Duna lapjai közül előjöttek települtek a Sárközbe — Ócsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék — (a többi egykori lakott hely újraneépítésére nem futotta erejük, illetve lélekszámuk, ezek puszták maradtak), délebbre Bátára, a Duna bal partján Érseksanádra, Szeremlére, Baranyában pedig Babarc és Mohács a telephelyük. A másik szélén, a Mecsekben megbújtakból maradt Zengő tövében három falu — Zengővárkony, Pécsvárad, Nagypall —, Tolnában Váralja, valamint az azóta elnémetesedett baranyai Hidas, Nagymányok, Mecseknádasd. Szerencsés véletlen folytán megmaradt délebbre Belvárd. Az egész terület benépesítésére a megmaradt sárközi lakosság számbelileg kevés volt, még eltelepülés is történt, Tolnából Végvárra. Később a Rákóczi-szabadságharc idején az újratelepültek egy része is elpusztult a délszláv betörések következtében. A sárközi falvak elnéptelenedését tovább növelték a német betelepítések. Az egykor összefüggő sárközi népességű területen máig a településeknek csak egy része maradt meg, sok esetben egymástól elszigetelten, szláv és német falvakkal körülvéve.

A Baranyában megmaradt községek a következők: Pécsvárad (121), Zengővárkony (122), Nagypall (123), Belvárdgyula (Kisgyula újabban csatlakozott Belvárdhoz — 272), Babarc (225), Mohács (278). Tehát öt falu, egy város, összesen hat település. Meg kell jegyezni, ezek között teljesen magyar lakosságú ma már nincs. Még a legmagyarabb Zengővárkonyba is települtek be németek.

III 5. Geresdháti csoport

Katolikus. A fentebb körülírt, eredetileg sárközi területen élnek szórványokban, leginkább idegen nemzetiségek között. Mivel ez a csoport eddig a szakirodalomban külön egységként, névvel ellátva szintén nem szerepelt, megnevezésül lakóhelyük központjának földrajzi tájnevét használok. Ez a

⁴³ Idézet ANDRÁSFALVY Bertalan kandidátusi disszertációjából, melynek szíves közreadási engedélyéért ezúton mondok köszönetet.

⁴⁴ KÁLDY-NAGY Gyula 1960.

gyakorlat a régóta ismert csoportok esetében is. A geresdhátiak színes viselete erősen hasonlít a sárköziekére, csak kevésbé pompázatos. Alapvető eltérés köztük, hogy asszonyaik a sárköziekkel ellentétben, nem viselnek főkötőt. Fejbekötési módjuk hasonlít a sárköziekéhez, azzal a különbséggel, hogy a geresdhátiak fejkötőjének csücskében bojt van, a sárköziekében nincs. Öltözetüket jellemzi még, hogy régi ezüstpénzekből készített nyakéket viseltek, melynek *huszas* a neve a régebbi ezüsthúszasok után, eredetileg ezeket fűzték föl. Tánc- és dalkedvelő nép. A sárközeiktől vallásuk, népszokásaik egy részének (lakodalom, keresztelő) rendje és egymással való házasságkötésük hiánya választja el. Nyugat felől érintkeznek a kelet-mecsekalji néprajzi csoporthoz tartozó katolikus falvakkal. Itt is a viselet, a házassági kapcsolatok hiánya és különösen a tudatos elhatárolódás a döntő. A szomszédos kelet-mecsekaljiakat „tahók”-nak csúfolják. Az északról, keletről, délről körülvevő német lakosság mindinkább beszívárog területükre.

Községei: *Erzsébet* (azelőtt Püspökszenterzsébet — 168), *Kékesd* (170), *Szellő* (169) — egymás mellett — ezekhez kapcsolódik még *Nagypall* (123) néhány katolikus családja. Idetartozik és az egyik legjellegzetesebb község a magányos *Szebeny* (128), — az egyetlen magyar falu a megyében, ahol még népviseletben járnak, bár inkább csak az idősebb nők. Az idegen német lakosság közt levő kis maradványok: *Geresd* (174) és *Lánycsók* (227). E csoporthoz számíthatjuk *Dunaszekcsőt* (180) és az ebből újabban különvált *Dunafalvát* (181), valamint a már Tolnában levő *Báta* (131) katolikus magyar lakosságát. *Összesen tíz község*. A nemzetiségek közé ékelődött települések közül egyedül Kékesd maradt tisztán magyarnak — bár a német beköltözés itt is megkezdődött — és a Tolna megyei Báta, a többi erősen vegyes nemzetiségű.

6. Kelet-mecsekalji csoport

Katolikus. A Kelet-Mecsek déli völgyeiben s alább délre a dombok között elterülő községeket lakják. A baranyai magyarok legszínesebb, legcifrább népviseletű csoportja. Asszonyaik rengeteg dísszel zsúfolták tele öltözetüket, nyakukon soksoros gyöngyöt hordtak, még cipőjük is hímzett volt. Férfiaik ingét színesre hímezték. Látványos viseletük régtől fogva híres, néprajzi körökben jól ismert, de más néprajzi sajátosságaik feltáratlanok, néprajzi csoportként eddig nem tartották számon. Így meghatározása, elhatárolása, néprajzi jellemzése nem történt meg, névről ismeretlen. Népdalaikkal már foglalkoztak, de gazdag folklórjuk majdnem teljesen felgyűjtetlen. A szövés-fonás igen fejlett volt.

Az ehhez a néprajzi csoporthoz tartozókat a környező kívülállók, különösen a református sárköziek, de a szomszédos katolikus közép-baranyai málomiak is *jóskók*-nak nevezik. Olyanféle ragadványnév ez is, mint a matyó. Ha valaki csak fél évszázaddal is előbb foglalkozik velük, átvéve ezt az elnevezést, így ment volna át a szakirodalmon keresztül a köztudatba, most ez lehetne a nevük. Saját maguk nem használják ezt a nevet, nem is tudnak, vagy inkább nem akarnak tudni róla, elmarasztalónak érzik. Észak felé a Mecsek gerince von természetes határt, azon túl már német települések helyezkednek el, illetve északkeletre a hegyháti magyar csoport. A közelében élő magyar lakosságtól elsősorban jellegzetes viseletük, a sárköziektől pedig vallásuk különíti el őket élesen. Kelet felé a geresdhátiaktól erős a tudatos önelhatárolás, a geresdiek megkülönböztetése a „tahó”-k csúfnévvel. Mindezeket bizonyítják a házassági kapcsolatok, a katolikusoknál jelentkező parókiális endogámia mellett is. Északnyugat felé a hegyhátiaktól azok gazdag, jellemző népszokásainak (regölés, szentjánostűz, újtűzgyűjtás, pün-

kösdölés stb.) itteni teljes hiánya, tehát negatívumai képezik az elhatárolás alapját.

Elhatároló tényező a geresdhátiak egyik érdekes viseletdarabja, melyet ilyen formában Baranyában másutt nem ismernek, a *botos* s ennek a további változata a *farkasbotos*. Durva szálú gypjúból a férfiak készítették. (De nem *birka*, hanem *juh* gypjából — ahogy mondják.) Népi hiedelmeikben gyakrabban szerepel a tündér alakja, mint Baranya más vidékein. A lakosság régebben pásztorkodással és erdei munkával foglalkozó nagy része, a mecseki szénbányák megnyílta után bányásszá lett. Ennek ellenére otthonukban — különösen a nők — még nagyon sokáig hűek maradtak a hagyományaikhoz, a népviseletet ők vetették le legutoljára Baranya magyar csoportjai közül.

Községei: *Mecsekszabolcs* (157), *Somogy* (117), *Vasas* (118), — e három nagy, részben bányász lakosságú községet ma már Pécs városához csatolták. — *Hird* (163), *Hosszúhetény* (119), *Martonfa* (164), *Bogád* (régebben Püspökbogád, — 160), *Romonya* (162), *Kozármislény* (Kiskozárból és Mislényből egyesítve, — 212), *Pereked* (165), *Szilágy* (166), *Berkesd* (167), *Ellend* (217) és a tömbtől elszakadva, délebbre: *Egerág* (266), *Kisherend* (267). A németiség betelepítése Hosszúhetény, Martonfa, Pereked, Szilágy, Kisherend kivételével kisebb-nagyobb részben megbontotta a magyar egységet. Összesen 15 község.

7. Hegyháti csoport

Katolikus. Baranya megyének a Mecsek gerincétől északra a Kapos folyóig elterülő vidékét Hegyhátnak nevezik. Keleti, nagyobb felét a Mecsek nyúlványai, a nyugatit a zselici dombok alkotják. E terület nagyobb részét a hegyhátinak nevezett néprajzi csoport lakja. A néprajztudomány ezt a területet eddig nagyon mostohán kezelte. Talán azért, mert elég egyszerű, kevésbé mutató népviselete nem hívta fel magára a figyelmet. Pedig főként gazdag, sok archaikus vonást őrző folklórja megérdemelte volna a nagyobb figyelmet. Néhány különösen rá jellemző, Baranyában egyedülálló népszokása maradt fenn a közelmúltig. Ilyen a már említett regölés: a legények láncosbot ütemével kísért recitatív dallamú *regőzése*, továbbá a *szentjánostűz*, melyet a legények gyűjtanak június 24-én, az *új tűzgyűjtás*, melyet eltérően az ormánságiaktól, nem alkalomadtán gerjesztenek, hanem évente meghatározott napon, Szent Antalkor (június 13.) ismétlődve. Ezért *szentantaltűzésnek* is nevezik. A többi baranyai hagyománytól teljesen eltér a lányok mátkázása, amely a meggyből, cseresznyéből botra font, felvirágozott *komafa* cseréjével történik, mindig a szentjánostűz gyűjtásakor. A szentjánostűz gyűjtásához fűződik a *szentjános-alma* feldobálásának szokása. Élénk volt a lányok pünkösdlése. Ezek a szokások a félreesőbb, erdők közötti zártabb völgyekben megbúvó falvakban még a 30-as éveket is megérték, a hegyháti néprajzi csoport határán túl alig vagy egyáltalában nem ismertek. A két világháború közti évtizedekben itt is általánossá vált és meghatározta a népesedési hányadost az „egyke”, elősegítve a német elem egészen a II. világháborúig tartó erőteljes terjeszkedését.

Községei: *Mánfa* (115), *Pécsbudafa* (116), — E kettő Mánfa néven egyesült, majd Komló várossá alakulásakor ahhoz csatolták. — *Bános* (114), *Mecsekszakál* (111), *Abaliget* (110), *Kovácsszénája* (108), *Husztót* (107), *Karácodfa* (104), *Szentkatalin* (103), *Kisbeszterce* (67), *Bakóca* (66), *Tormás* (65), *Felsőmindszent* (69), *Kishajmás* (72), *Szatina* (71), *Bodolyabér* (eredetileg Kisbodolya és Egyházbér, — 74), *Magyarhertelend* (75), *Magyar-szék* (78), *Mecsekpölöske* (79), *Liget* (76), *Varga* (36), *Felsőegerszeg* (35), *Gyümölcsény* (68), *Baranyajenő* (28), *Sásd* (ehhez csatlakozott *Hörnyék*, — 30), *Vázsnok* (34), *Tarrós* (33), *Tékes* (38), *Kisvaszar* (40), *Ág* (39), *Gerényes* (37), *Vásárosdombó* (32), *Meződ* (31), *Jágónak* (12). Összesen 35 község. A legtöbb faluban németekkel vegyesen laknak.

8. Völgységi csoport

Katolikus. VÁRADY Ferenc Vízvölgynek nevezi.⁴⁵ Ez az elnevezés mes-terkélte, erőltetett, mivel mind az ittlakók, mind a környékeliek egységesen a Völgység megnevezést használják. A Völgység a Mecsek egyik kelet felé forduló, Tolnába nyúló, keskeny, mély, Tolna határán már kiszélesülő völgye. Ha Tolna megye felől nézzük, akkor az ottani Völgységnek nevezett táj egy Baranyába nyúló öble. A területet a helybeliek, miként a szomszédos hegyhátak is, Völgységnek, lakóit völgységieknek — *vöccségiek* — nevezi. A hegyhátai magyar csoporttól nemcsak földrajzilag különül el, de válaszfal a kettő közé nyomuló német tömb is. Néprajzilag feltűnően különbözik mind a hegyhátitól, mind a délebbre fekvő kelet-mecsekaljítól. Egyik legjellemzőbb sajátossága színes női viselete. A völgységi asszonyok szoknyája rövidebb, szélesebb és díszesebb a hegyhátaiakénál. Különösen sajátos a fejviseletük: félfejre kötött, kontyvassal merevített *menyecskekendőjük* élesen elüt a hegyhátaiakétól, a kelet-mecsekaljiktól pedig abban különbözik, hogy nem viselnek főkötőt, mint azok. — Tudatuk, házassági kapcsolataik is bizonyítják különállásukat. Ugyancsak ezt igazolja a Hegyhátra olyannyira jellemző népszokások hiánya (regölés, újtűzgyújtás).

Községei: Baranyában a következő falvak tartoznak ide: *Magyaregregy* (44), *Kárász* (43), *Vékény* (46) és *Szászvár*, — ehhez közigazgatásilag hozzácsatolták az egykor különálló Császtát (48). A néprajzi csoport túlterjed a megye határán; Tolnából idetartozik még *Máza* (50), *Györe* (49), az egykori, Tolna megyei Völgység területét lakó magyarok megmaradt töredéke. *Összesen 7 község.*

9. Baranyazugi csoport

Katolikus. A földrajzilag Hegyhátnak nevezett táj északi részén, Baranyának Tolna megyébe nyúló zugában néhány községben magyar őslakosságot találunk. Kultúrájuk mintegy átmenetet képez a hegyhátai és völgységi között. Területileg a hegyhátiakhoz esnek közelebb, nyugaton érintkeznek is velük, néprajzilag a völgységiekhez hasonlítanak jobban, de azért elütnek mindkettőtől, — külön néprajzi csoportot alkotnak. Bizonyára egy valamikori nagyobb magyar tömbnek a maradványai. Két község, mely a hegyhátakkal szomszédos — Alsómocsolád, Csikóstóttós —, ma még nagyrészt magyar lakosságú, a többi településben a magyar őslakosság számbelileg erősen megfogyatkozott, a népesség zömét német nemzetiségűek teszik ki (pl. Mágocs). A baranyazugi falvak együtvé tartozását egykori egységes népviseletük bizonyítja, mely élesen elüt a hegyhátaiakétól, leginkább az asszonyok fejviselete. A hegyhátiak egész fejre „butykára” kötötték a fejkendőt, az itteniek félfejre, s „kalács”-ot (kontykarikát) használtak a kendő alatt. Kontykarikát a hegyhátiak sohasem alkalmaztak. A hegyhátiak annyira jellemző, „régiséseket” megőrző népszokásai — az újtűz, a szentjánostűz, a lányok mátkázása — itt teljesen ismeretlenek. Baranyazug két Hegyháttal határos községében hegyhátai hatás észlelhető. Csikóstóttós annyiban áll közel a hegyhátiakhoz, hogy ismert a regölés. Kaposszekcső kisszámú magyarsága erősebben hegyhátai hatás alá került, de mégsem azonosult azzal. A regölés itt is megvolt, de a többi hegyhátai népszokás hiányzott, női viseletük sem egyezett. Különállásukat

⁴⁵ VÁRADY Ferenc 1896. I. 12.

bizonyítja még, hogy nem házasodtak Hegyhátról. E csoport valamennyi községe németekkel vegyesen lakott.

Községei: *Alsómocsolád* (16), *Mágocs* (15), *Csikóstöttös* (14) és *Kaposszekcső* (13) — a két utóbbi már átmenet a hegyháti csoport felé. Végül még hozzátartozik a Tolna megyében levő kicsi magyar sziget, *Kisvejtke* (9). *Összesen 5 község.*

10. Közép-baranyai csoport

Katolikus. E csoport a felsorolt néprajzi csoportok között, Baranya megye középső részén, a közép-baranyai dombság, az Okorlapály és a Nyugat-Mecsek-alja területén helyezkedik el. Specifikus meghatározó jegyeket alig találunk náluk, inkább negatívumok különböztetik meg őket a környező csoportoktól. Sem jeles népviseletük, sem különleges népszokásaik, egyéb kirívó néprajzi vonásaik nincsenek. A meglevők alig feltűnőek, és általában nem terjednek ki az egész területre. Például észak felé a hegyhátiaktól különbözik a lakodalmi szokásuk, legfontosabb megkülönböztető tényező az itteni közép-baranyaiak jellegzetes, szépen hímzett násznagy-tarisznyája. Dél és nyugat felé legerősebb választóvonal a vallási különbség. A drávaszögiek, ormánságiak, szigetvidékiek reformátusok. Kelet felől idegen nemzetiségű népcsoportok határolják. Egy rövid szakaszon (Málom—Kozármisleny) határos a katolikus lakosságú magyar kelet-mecsek-alji csoporttal, ugyancsak keleten. Észak felé maga a Mecsek gerince is határvonala, majd azon túl egy német beékelődés. Néhány településében más magyar csoportokhoz tartozó népesség is él. Egyik nyugati községben, Kacsótán szigetvidékiekkel, délen Garéban drávaszögiekkel, Hegyszentmárton egyik falurészén — volt Alsóegerszeg — pedig néhány ormánsági családdal laknak együtt, de nem vegyülnek velük. Közép-Baranya tiszta magyar lakta vidék, csak a széleken találkozunk kevés idegen nemzeti-séggel, északon németekkel, keleten pedig bosnyákokkal.

A következő községek őslakossága tartozik ide: *Gyűrűfű* (98 — mára teljesen elnéptelenedett, lakatlanná vált, ez a lakosság egyébként már nagyrészt újabb betelepülésű volt), *Bükkösd* (ennek Megyefa része, amely eredetileg önálló község volt — 149), *Dinnyeberki* (147), *Helesfa* (148), *Cserdi* (150), *Boda* (151), *Bakonya* (152), *Kővágótöttös* (153), *Kővágószőlős* (154), *Cserkút* (155), *Magyarürög* (156), *Patacs* (e két utóbbit Pécshez csatolták), *Málom* (210 — szintén Pécshez csatolva), *Keszű* (209), *Pellérd* (207), *Bicsérd* (204), *Szentlőrinc* (201), *Csonkamindszent* (200), *Kacsóta* (199), *Szendénes* (198), *Bánfa* (197), *Sumony* (243), *Királyegyháza* (202 — régebben két önálló község volt, Szentiván és Szentgál néven), *Szabadszentkirály* (203), *Zók* (205, hozzácsatolták Pázdányt), *Aranyosgadány* (206, — eredetileg szintén két község: Pécsaranyos és Keménygadány), *Pécsbagota* (251), *Gerde* (248, hozzácsatolva Rugásd), *Velény* (249), *Göröcsöny* (253), *Regenye* (255), *Szilvás* (258), *Szőke* (257), *Bosta* (260), *Ócsárd* (256), *Kisdér* (254), *Baksa* (260), *Tésény* (250), *Kisasszonyfa* (247), *Magyartelek* (246), *Gilvánfa* (295), *Ózdjalu* (298), *Tengeri* (300), *Hegyszentmárton* (301 — hozzácsatolva Alsóegerszeg és Mogyorósd), *Siklósbadony* (302), *Babarcszőlős* (303), *Garé* (306). *Összesen 47 község.*

A felsorolt és ismertetett néprajzi csoportokon kívül, még laknak magyarok Baranyában. A térképen ezeket: *egyéb, vegyes*, jellegtelen elnevezéssel tüntettem fel. Ezek különböző eredetűek, néprajzilag nehezen meghatározhatók. Vannak helységek, ahova hosszú időn át, különböző területekről vándorolt be a lakosság. Ha más vallású volt, akkor rendszerint nem keveredett, vegyült el az őslakossággal. Létrejött egy vegyes eredetű, néprajzilag jellegtelen népesség. Ilyen Siklós, Vajszló, Sellye és Mohács bevándorolt katolikus magyar lakossága, Szigetvár szinte teljes mai lakossága; — tehát leginkább a *városias és polgárosultabb települések nem őslakó magyarsága*. És ilyen a *nagybirtok cseléd-*

sége, egy állandó mozgásban levő népréteg. Ezek különösen a református vidéken tűnnek ki, ütnek el az őslakosságtól, ugyanis majdnem kivétel nélkül katolikusok. A XIX. században, különösen a nagy kivándorlások kezdetének idején, a már akkor is alacsonyabb születésszámú, így népszaporulatban hátrább maradt Baranya területére is történtek *bevándorlások*. A magyar falvakba betelepülők, különösen ha egy valláson voltak a bennszülöttekkel, ma alig különböznek, beolvadtak e falvak közösségébe. Jelenlétük ott feltűnő, ahol más nemzetiségűek, más vallásúak közé települtek. Amikor egy helyről nagyobb tömegben települtek át egy-egy helységbe, sokáig megtartották új lakhelyükön is eredeti néprajzi sajátosságaikat. Ilyenek voltak pl. Sióagárdról Lothárdra települt katolikusok, valamint a Bácskából Nagybodolyára, Bezdánból Újbezdánba települtek, vagy a Sárszentlőrincről Marázára települt evangélikus magyarok. Katolikusok települtek még Tolna megye különböző községeiből Erdősmeeskére, Lánycsókra, nagyon vegyesen Birjánba, Szemelybe leginkább Bácskából. Reformátusok települtek Szemelybe és Marázára Tolnából és Fejér megyéből, ezeken kívül sok községbe kisebb számmal. Közvetlenül a II. világháború előtt *intézményes telepítések* is történtek, Felső-Tiszántúlról református magyarokat telepítettek Magyarbolyra és Kistótfaluba.

Ezenkívül néhol lassú asszimiláció figyelhető meg a megye nemzetiségei körében, leginkább a délszlávok között. Tapasztható Szigetvár környékén, a Zselic szélén, továbbá Baranyazugban (Bikal és Nagyhajmás).

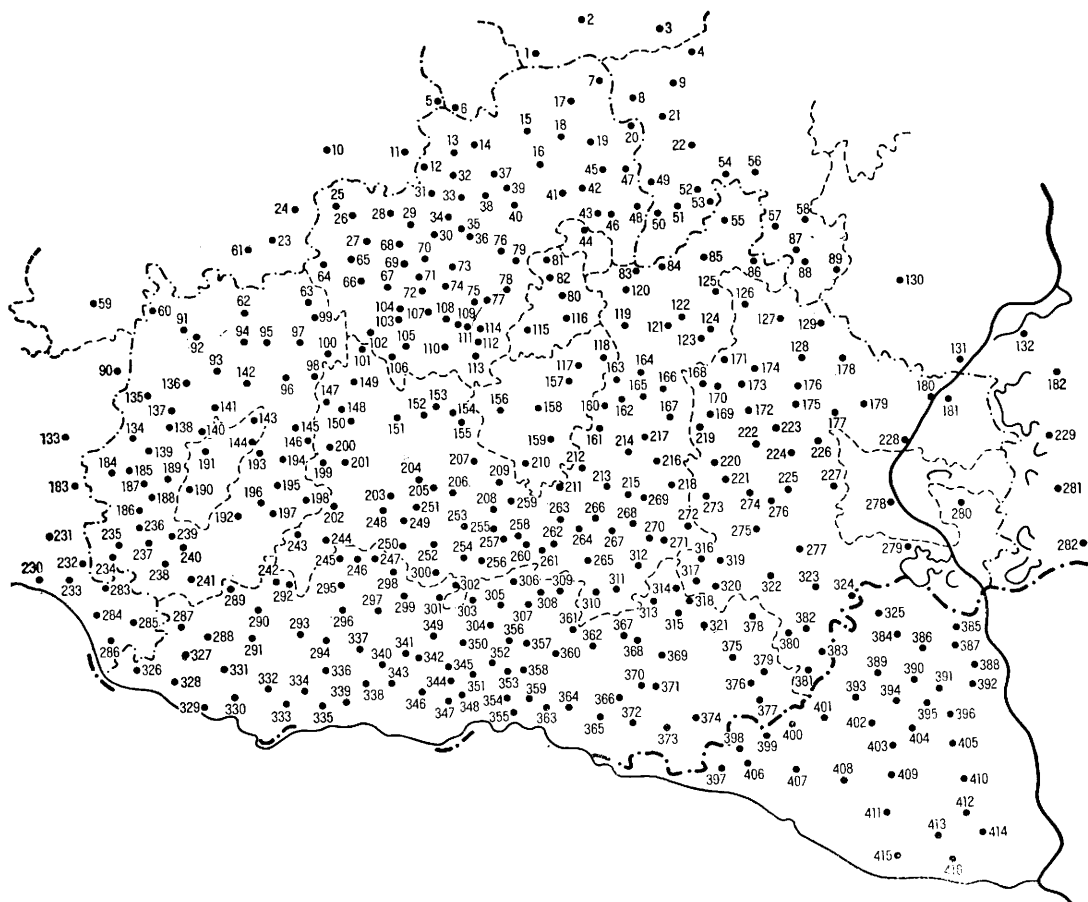
Az újabb településűek, az elmagyarosodottak, a cselédekből lett gazdák általában még annyira új keletű népesség Baranya megyében, hogy nem volt idejük jellegzetes néprajzi csoporttá válniuk. Ezt sok esetben szétszórtságuk is akadályozta. Ezért vettem őket a néprajzi csoportokon kívüliek kategóriájába.

Az eddigiekből is látható, hogy a felületes pillantásra egységesnek látszó népesség alaposabb vizsgálat után milyen változatos képet mutat. Ha tüzetesebb vizsgálatnak vetjük alá az egyes néprajzi csoportokat, ezeken belül is megtalálhatók kisebb-nagyobb eltérések.

Vegyük példaképpen az ormánsági néprajzi csoportot. A kutatók régen észrevették, hogy nyugati és keleti fele között elég szembetűnő a különbség.⁴⁶ Észlelhető ez néprajzi és nyelvi téren egyaránt. Néprajzilag a nyugati rész sokkal archaikusabb; tapasztalható ez különösen az építkezésben, de a gazdálkodásban és a folklórjelenségek terén is. Nyelvében a keleti részen fokozottabb egyes magánhangzók kettőzése, különösen az *ao*-difftongus használata, a nyugati részen pedig az *ő*-zés. Tájszavaikban is eltérések mutatkoznak. A keleti részében élő — a házassági tilalom emlékét őrző — „A Laki-hídon túlról nem jó menyecskét hozni” szólás ugyancsak emellett szól. Az említett híd földrajzilag is jelzi a határt, ugyanis a keleti és nyugati rész választóvonalában, Adorjás határában van egy kis patak felett. A két fél közötti eltérés azonban nem olyan feltűnő, hogy emiatt két néprajzi csoportra kellene gondolnunk.

Más néprajzi csoportoknál is találkozunk ugyanezzel a jelenséggel. A kelet-mecsekalji csoport négy keleti községének — a berkesdi plébániához tartozó: Berkesd, Ellend, Pereked, Szilágy női viselete némileg eltér a többi tizenegy kelet-mecsekalji falutól. Martonfán rájuk külön elnevezést is találunk: *pacsá*. (A geresdhátiak „tahó” megbélyegzése is elsősorban e négy falu lakóit illeti.)

⁴⁶ GUNDA Béla Ormánság nyugati részének kultúráját archaikusabbnak mondja a keleti részénél. 1935. 6.

13. térkép. Alaptérkép a községnevek feloldásával

A hegyhátiak között is tapasztalható néprajzilag bizonyos megosztottság (bár területileg nem megosztott, mint a drávaszögi csoport). A Hegyhát közepén folyó Baranya-csatorna egy kicsit választó vonal; a nyugati parton lakók erősebben ő-znek, amit a keletiek észrevesznek, számon tartanak. Ugyanígy a szigetvidéki csoporton belül a zselicalji községek ha lényegesen nem is térnek el, de külön színfoltot képeznek.

Még jobban közelítve több kisebb eltérést is észlelhetnénk, mivel azonban a néprajzi csoportok megállapítása és elhatárolása szempontjából nem bírnak jelentőséggel, itt most felsorolásuktól eltekintek.

Összefoglalás. Vizsgálódásaim eredményeként megállapítható, hogy Baranya megye magyar népességén belül néprajzi szempontból tíz csoport különböztethető meg. E tíz magyar néprajzi csoportot körülhatároltam, pontosan megjelöltem földrajzi elhelyezkedésüket, az egyes csoportokhoz tartozó falvakat. Röviden összefoglaltam megkülönböztető néprajzi ismérveiket.

Az elhatárolást döntő mértékben a néprajzi sajátosságok (megfelelése és különbözősége) alapján végeztem. Sorra vettem mindazokat az ismérveket és tényezőket, amelyek jelentőséggel bírnak az egyes csoportok meghatározásában, és alkalmasak más csoportoktól való elkülönítésük kimutatására. Így a tárgyi megkülönböztető jegyeket (elsősorban a népviselet és táplálkozás terén), a vallási, népszokásbeli, nyelvi eltéréseket. Figyelembe vettem a falvak lakóinak véleményét hovatartozásukról, a hagyományok változásában tapasztalható különbségeket. Megvizsgáltam ezenkívül az egyházi anyakönyvekben a házassági kapcsolatok elterjedési köreit. A házassági egységek, kisebb eltérésekkel egybeesnek a néprajzi jegyek által meghatározott egységek területével. Az elemzés során kitértem az egyes néprajzi csoportok kialakulását meghatározó történelmi, földrajzi körülményekre.

A valóságban az egyes néprajzi csoportok elkülönülése nem olyan éles, mint ahogy azt a térképen megvont határvonalak mutatják. A sok tekintetben hasonló csoportok érintkezési területein átfedések érvényesülnek, a határok mentén átmeneti jellegű falvakat találunk. (Ezek jellemzésére mindenütt kitértem.)

Munkámat megnehezítette az, hogy a néprajzi csoportok megállapításakor hozzávetőleg az 50 évvel ezelőtti állapotokat kellett feltárnom és rögzítenem.⁴⁷ A néprajzi csoportok elkülönülése ugyanis a hagyományok átalakulása, valamint a lakosság átrendeződése miatt ma már nem mutat ilyen tiszta képet. Kutatásuk és elemzésük egy-két évtized múlva már csak írásos és muzeális emlékekre szorítkozhat.

FÜGGELÉK

A térképeken számmal jelölt falvak jegyzéke

1 Döbrököz	26 Gödreszentmárton	51 Váralja
2 Kurd	27 Baranyaszentgyörgy	52 Nagymányok
3 Mucsi	28 Baranyajenő	53 Kismányok
4 Závod	29 Palé	54 Majos
5 Kapospula	30 Sásd	55 Hidas
6 Dombóvár	31 Meződ	56 Bonyhád
7 Mekényes	32 Vásárosdombó	57 Cikó
8 Lengyel	33 Tarrós	58 Mőcsény
9 Kisvejke	34 Vázsnok	59 Visnye
10 Kaposkeresztúr	35 Felsőegerszeg	60 Vásárosbéc
11 Kercseliget	36 Varga	61 Bószénfa
12 Jágónak	37 Gerényes	62 Boldogasszonyfa
13 Kaposszekeső	38 Tékes	63 Csebény
14 Csikóstóttós	39 Ág	64 Szágy
15 Mágocs	40 Kisvaszar	65 Tormás
16 Alsómocsolád	41 Szalatnak	66 Bakóca
17 Nagyhajmás	42 Köblény	67 Kisbeszterce
18 Bikal	43 Kárász	68 Gyümölcsény
19 Egyházaskozár	44 Magyaregregy	69 Felsőmindszent
20 Szárász	45 Hegyhátmaróc	70 Godisa
21 Mucsfa	46 Vékény	71 Szatina
22 Izmény	47 Tóffú	72 Kishajmás
23 Gálosfa	48 Szászvár	73 Oroszló
24 Hajmás	49 Györe	74 Bodolyabér
25 Gödrekeresztúr	50 Mába	75 Magyarhertelend

⁴⁷ A Baranya megyei magyar néprajzi csoportok elhatárolásában főként saját helyszíni gyűjtéseimre támaszkodtam. A megye magyarlakta falvainak néprajzi vizsgálatával párhuzamosan elkészítettem 152 falu néprajzi kérdőívét is a készülő Baranya megyei Néprajzi Atlasz számára.

76	Liget	139	Tótszentgyörgy	202	Királyegyháza
77	Barátúr	140	Basal	203	Szabadszentkirály
78	Magyarszék	141	Csertő	204	Bicsérd
79	Mecsekpölöske	142	Mozsgó	205	Zók
80	Komló	143	Zsibót	206	Aranyosgadány
81	Kisbattyán	144	Becefa	207	Pellérd
82	Mecsekjánosi	145	Nyugotszenterzsébet	208	Gyód
83	Kisújbánya	146	Nagyváty	209	Keszü
84	Óbánya	147	Dinnyeberki	210	Málom
85	Mecseknádasd	148	Helesfa	211	Pécsudvard
86	Ófalu	149	Bükkösd	212	Kozármislény
87	Zsibrik	150	Cserdi	213	Szemely
88	Bátaapáti	151	Boda	214	Magyarsarlós
89	Mórág	152	Bakonya	215	Lothárd
90	Patosfa	153	Kővágóóttős	216	Hásságy
91	Magyarlukafa	154	Kővágószőlős	217	Ellend
92	Somogyhárság	155	Cserkút	218	Olasz
93	Szulimán	156	Úrög	219	Kátoly
94	Szentlászló	157	Mecsekszabolcs	220	Máriakéménd
95	Almamellék	158	Pécs	221	Monyoród
96	Almáskeresztúr	159	Nagyárpád	222	Liptód
97	Ibafa	160	Bogád	223	Erdősmárok
98	Gyűrűfű	161	Nagykozár	224	Kisnyárad
99	Horvátbertelend	162	Romonya	225	Babarc
100	Korpád	163	Hird	226	Székelyszabar
101	Gorica	164	Martonfa	227	Lánycsók
102	Kán	165	Pereked	228	Bár
103	Szentkatalin	166	Szilágy	229	Nagybaracska
104	Karácodfa	167	Berkesd	230	Drávatamási
105	Okorvölgy	168	Erzsébet	231	Darány
106	Hetvehely	169	Szellő	232	Kastélyosdombó
107	Husztót	170	Kékesd	233	Drávagárdony
108	Kovácsszénája	171	Fazekasboda	234	Zádor
109	Tekeres	172	Maráza	235	Szőrény
110	Abaliget	173	Püspöklak	236	Gyöngyösmellék
111	Mecsekszakáll	174	Geresd	237	Kétújfalú
112	Mecsekrákos	175	Himesháza	238	Teklafalu
113	Orfű	176	Szür	239	Várad
114	Bános	177	Görcsönydoboka	240	Bűrös
115	Mánfa	178	Palotabozsok	241	Endrőc
116	Budafa	179	Somberek	242	Okorág
117	Vasas	180	Dunaszekcső	243	Sumony
118	Somogy	181	Dunafalva	244	Gyöngyfa
119	Hosszúhetény	182	Bátmonostor	245	Magyarmecske
120	Püspökszentlászló	183	Istvándi	246	Magyartelek
121	Pécsvárad	184	Kisdobsza	247	Kisasszonyfa
122	Zengővárkony	185	Nagydobsza	248	Gerde
123	Nagypall	186	Pettend	249	Velény
124	Lovászhetény	187	Nemeske	250	Tésény
125	Apátvarasd	188	Kistamási	251	Pécsbagota
126	Erdősmecske	189	Molvány	252	Baksa
127	Feked	190	Hobol	253	Göresöny
128	Szebény	191	Szigetvár	254	Kisdér
129	Véménd	192	Dencsháza	255	Regenye
130	Bátaszék	193	Botykapeterd	256	Ócsárd
131	Báta	194	Nagypeterd	257	Szőke
132	Szeremle	195	Rózsafa	258	Szilvás
133	Kálmánca	196	Katádfa	259	Kökény
134	Merenye	197	Bánfa	260	Bosta
135	Somogyhatvan	198	Szentdénes	261	Szalánta
136	Somogyviszló	199	Kacsóta	262	Németi
137	Somogyapáti	200	Csonkamindszent	263	Pogány
138	Patapoklosi	201	Szentlőrinc	264	Szökéd

265	Áta	316	Nagybudmér	367	Nagytótfalu
266	Egerág	317	Kisbudmér	368	Kisharsány
267	Kisherend	318	Kisjakabfalva	369	Nagyharsány
268	Peterd	319	Borjád	370	Siklósnagyfalu
269	Birján	320	Pócsa	371	Kistapolca
270	Pécsdevecser	321	Villány	372	Old
271	Kiskassa	322	Töttös	373	Kásád
272	Belvárdgyula	323	Majs	374	Beremend
273	Szederkény	324	Udvar	375	Magyarbóly
274	Versend	325	Dályok	376	Lapáncsa
275	Bóly	326	Felsőszentmárton	377	Iloeska
276	Szajk	327	Markóc	378	Márok
277	Nagynyárád	328	Drávakeresztúr	379	Kislippó
278	Mohács	329	Révfa	380	Lippó
279	Kölked	330	Drávasztára	381	Ivándárda
280	Homorúd	331	Drávaiványi	382	Bezedek
281	Dávod	332	Sósvertike	383	Sárok
282	Hercegszántó	333	Zaláta	384	Izsép
283	Potony	334	Kemse	385	Kiskőszeg
284	Tótújfalu	335	Piskó	386	Hercegmárok
285	Lakócsa	336	Luzsok	387	Darázs
286	Szentborbás	337	Vajszló	388	Vörösmart
287	Drávafok	338	Hirics	389	Baranyakisfalud
288	Bogdása	339	Vejti	390	Nagybodolya
289	Marócsa	340	Baranyahidvég	391	Sepse
290	Kákics	341	Sámod	392	Csúza
291	Sellye	342	Adorjás	393	Baranyavár
292	Mónosokor	343	Kisszentmárton	394	Baranyabán
293	Csányoszló	344	Kémes	395	Kő
294	Nagycsány	345	Dráwapiski	396	Hercegszőlős
295	Gilvánfa	346	Cun	397	Torjanc
296	Besence	347	Szaporca	398	Petárda
297	Páprád	348	Tésenfa	399	Baranyaszentistván
298	Ózdfalu	349	Körös	400	Lócs
299	Bogádmindszent	350	Rádfalva	401	Benge
300	Tengeri	351	Drávacsepely	402	Pélmonostor
301	Hegyszentmárton	352	Drávaszerdahely	403	Keskend
302	Siklóbodony	353	Kovácsida	404	Karancs
303	Babarcszőlős	354	Drávacséhi	405	Albertfalu
304	Diósviszló	355	Drávapalkonya	406	Újbezdán
305	Szava	356	Márfa	407	Bolmány
306	Garé	357	Terehegy	408	Kácsfalu
307	Csarnóta	358	Ipacsfa	409	Laskafalu
308	Turony	359	Drávaszabolcs	410	Laskó
309	Bisse	360	Harkány	411	Dárda
310	Kistótfalu	361	Máriagyűd	412	Várdaróc
311	Vokány	362	Siklós	413	Bellye
312	Újpetre	363	Gordisa	414	Kopács
313	Palkonya	364	Matty	415	Kisdárda
314	Ivánbattyán	365	Alsószentmárton	416	Jenőfalva
315	Villánykövesd	366	Egyházasharaszti		

IRODALOM

Anjoukori okmánytár

1878—1920 I—VII. Budapest

ANDRÁSFALVY Bertalan

1963 *Hozzászólás* GUNDA Béla A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása címen elhangzott előadásához. *Műveltség és Hagyomány* V. 15—16.

1965 *A sárköziek gazdálkodása a XVIII. és XIX. században*. Dunántúli Dolgozatok 3. Pécs.

1972 *Dunamente*. Kandidátusi értekezés. Kézirat a Dunántúli Tudományos Intézet adattárában.

- ANDRÁSFALVY Bertalan—VADÓC Kálmán (szerk.)
1967 *A Sárköz népművészete*. Szekszárd
- BAKSAY Sándor
1915—1917 *Összegyűjtött irodalmi dolgozatai I—III*. Budapest
- BODONYI Nándor
1896 *Ormányság*. In: VÁRADY Ferenc: *Baranya múltja és jelenje*. I. Pécs. 170—218.
- BOLDIZSÁR Imre
1799 *A Várkonyi Eklektika Históriaja*. A zengővárkonyi református egyház iratai. Kézirat.
- BUDAY Dezső
1909 *Az egyke Baranya-vármegyében*. Budapest
- CSUKÁS Elek
1858 *Az ormányi nép*. Kalauz II. 9—10. szám.
- FEJES János
1937 *Siklós múltja*. Siklós
- FELHŐ Ibolya (szerk.)
1970 *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl*. Budapest
- GÖNYEY Sándor
1942 *Drávaszög néprajzi elkülönülése*. Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1942. évi Értesítője 38—64.
- GUNDA Béla
1935 *Ethnogeographiai problémák az Ormányságban*. Magyarságtudomány 2. szám 1—18.
1938 *Földrajzi megfigyelések az Ormányságban*. Földrajzi Közlemények LXVI. 30—52.
1957 *Az Ormányság múltjából*. In: GUNDA Béla: *Néprajzi gyűjtőúton*. Budapest. 17—40., 162—163.
- GYÖRFFY György
1963 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest
- HIDVÉGI János
é. n. (1937) *Hulló magyarság*. Budapest
- HÓKE Lajos
1872 *Baranyai Ormányság*. Hazánk s a Külföld. Pest
- JEREMIÁS Sámuel
1828 *Baranyai Szótárpótlék*. Tudományos Gyűjtemény X. 65—66.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1960 *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*. Budapest
- KÁLMÁN Béla
1968 *A nevek világa*. Budapest
- KISS Géza
1937 *Ormányság*. Budapest
- KODOLÁNYI János (ifjú)
1958 *Hegyhát, Mecsekaltja és Zengőaltja, Ormányság, Dunamente, Szigetvár vidéke, Siklós vidéke*. In: KOLTA János (szerk.): *Baranya*. Pécs. 119—174.
1958a *Problémák az ormánysági etnikai csoport körülhatárolásában*. Néprajzi Értesítő XL. 5—18.
1960 *Ormányság*. Budapest
- KOGUTOWICZ Károly
1936 *Dunántúl és Kisalföld*. II. Szeged
- KOLTA János (szerk.)
1958 *Baranya*. Pécs
- KÓNYI Mária
1940 *A bátai apátság és csodálatos szent vér ereklýéje*. In: HOLUB József (szerk.): *Tolna vármegye múltjából*. 5. szám. Pécs. 7—37.
- KULCSÁR József
1896 *Hegyhát*. In: VÁRADY Ferenc: *Baranya múltja és jelenje*. I. Pécs 219—269.
- LUKÁCSY Imre
é. n. *Ormányság népe*. Pécs
- MUNKÁCSY Béla
1842 *Bököz*. Regélő 62—63. szám 65.

NÉMETH Gyula

1930 *A honfoglaló magyar nép kialakulása*. Budapest

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1968 *A barkó etnikai csoport*. Műveltség és Hagyomány X. 175–210.

PATAKI József

1937 *Adalékok a Sárköz népének történetéhez*. In: HOLUB József (szerk.): Tolna-vármegye múltjából. 4. sz. Pécs. 1–34.

Pro Christo-munkaközösség

1936 *Elsüllyedt falu a Dunántúlon — Kemse község élete*. Budapest

RÉVAY Sándor

1907 *Az Ormányság*. Néprajzi Értesítő VIII. 193–200.

SZABÓ Elemér József

1937 *Ormánsági települések*. Geographia Pannonica XXVII. Pécs

Szociográfiai adattár

1942 *A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei I. 4. szám*.

TABA István

1941 *Baranya megye népessége a XVII. század végén*. Pécs

TÓBI Antal

1826 *Baranyai Szótár*. Tudományos Gyűjtemény II. 39.

TOMANÓCZY Jolán

1943 *Hírics ormánsági község nyelvjárásának hangtana*. Pécs

VASS János

1860 *Dunántúli nyelvjárás*. Pest

VÁRADY Ferenc (szerk.)

1896 *Baranya múltja és jelenje*. I. Pécs

VISKI Károly

1933 *Tájékoztató*. In: *A Magyarság Néprajza*. I. Budapest. 11–36.

1938 *Etnikai csoportok, vidékek*. *A Magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 8. szám*. Budapest.

ZENTAI János

1966 *Adatok Ormányság néprajzi határának megállapításához*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 11. 77–128.

1969–1970 *Baranyai magyar főkötők*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 14–15. 233–258.

1971 *Ormánság nyugati határa és belső tagolódása*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 16. 199–206.

János Zentai

UNGARISCHE ETHNOGRAPHISCHE GRUPPEN IN KOMITAT BARANYA

(Auszug)

Der Verfasser untersucht, ob man im Komitat Baranya in Sündungarn innerhalb der ungarischen Bauernbevölkerung verschiedene landschaftliche und kulturell unterschiedliche Gruppen feststellen kann.

Kapitel Eins gibt einen Überblick über die Entwicklung der sprachlichen und ethnischen Zusammensetzung des Komitates, da außer Ungarn dort auch noch bedeutende deutsche und südslawische Gruppen leben. Dann überblickt der Verfasser die früheren, auf die ethnographischen Gruppen des Komitates bezüglichen Forschungen und beschreibt die Kriterien und Kennzeichen, die ihm bei der Unterscheidung zwischen den Gruppen und Landschaften dienten. Unter diesen finden sich einzelne Elemente der gegenständlichen Kultur, wie die Kleidung, weiters die weibliche Haartracht, die Verbreitung einzelner Volksbräuche, die religiöse Absonderung, Dialektunterschiede, das Bewußtsein der Zugehörigkeit zu einzelnen Gruppen, Benennungen für einzelne Landschaften beziehungsweise Gruppen, Bereiche innerhalb welcher Ehen geschlossen wurden und Abweichungen, die bei der Verbreitung neuer kultureller Elemente beobachtet werden konnten. Untersucht werden auch die geographischen Faktoren, so die trennenden Einflüsse von Wasserscheiden und die Bedeutung der gemeinsamen Abstammung und der geschichtlichen Vergangenheit.

Auf Grund der obigen Blickpunkte zeigen Landkarten die sprachliche und ethnische Aufteilung der Bauernschaft, die Ehebereiche, die Verbreitung einzelner kennzeichnender kultureller Züge und die zehn unterschiedlichen ungarischen Volksgruppen des Komitates. Diese Gruppen werden kurz charakterisiert und einzeln dargestellt.

Янош Зентаи

ВЕНГЕРСКИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ГРУППЫ В КОМИТАТЕ БАРАНЯ

(Резюме)

Автор в своей работе рассматривает, какие областные группы и культурные области можно выделять в крестьянской среде комитата Бараня на юге Венгрии.

В первой главе изложена схема возникновения языкового и этнического состава комитата, ведь рядом с венграми здесь живут значительные немецкие и южнославянские этнические группы. В дальнейшем дается обзор имеющихся исследований по этническим группам комитата, а также свод критериев, на основе которых автор выделяет группы и области. В числе этих критериев и признаков фигурируют отдельные элементы материальной культуры, как одежда, женский головной убор, распространение некоторых обычаев и обрядов, различия в вероисповедании, в диалектной речи, а также сознание принадлежности жителей той или иной деревни к определенной области, название этих областей и групп, районы бракосочетания (эндогамии) у уловимые различия в распространении новых элементов культуры. Автор рассматривает различительную роль географических факторов, в их числе и водоразделов, и значение общего происхождения и общего исторического прошлого.

Составленные на основе указанных аспектов схемы и карты дают представление о языковом и этническом расселении населения в комитате, об эндогамных районах, о распространении наиболее значимых черт культуры и о территории распространения выделенных десяти венгерских этнических групп. По ним дается краткая характеристика